

Odabrani vidovi kršćanske kozmogonije J. R. R. Tolkiena

Pudar, Robert

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Faculty of Catholic Theology / Sveučilište u Splitu, Katolički bogoslovni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:202:909597>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-25**

Repository / Repozitorij:

[Repository of The Catholic Faculty of Theology
University of Split](#)

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET
FILOZOFSKO-TEOLOŠKI STUDIJ

ROBERT PUDAR

ODABRANI VIDOVI KRŠĆANSKE KOZMOGONIJE
J. R. R. TOLKIENA

DIPLOMSKI RAD

iz Filozofije

kod doc. dr. sc. Ante Akrapa

Split, 2023.

SADRŽAJ

SAŽETAK	3
UVOD	4
1. STVARNOST IZRAŽENA KROZ PRIČU	5
1. 1. Pobožan kršćanin	5
1. 2. Mitski govor u službi istine	9
1. 3. Stvaranje unutar stvorenog: Proučavanje koncepta pod-stvaranja u djelima J.R.R. Tolkiena	13
2. LIJEPO, ISTINITO I DOBRO	16
2.1. Potraga za ljepotom	17
2. 2. Simbolika svjetla	19
2. 3. Dar smrti	22
3. DRAMA KOZMOGONIJE	26
3. 1. Ilúvatarov napjev	27
3. 2. „Jer ništa nije zlo u početku“	29
3. 3. Briga za okoliš	33
ZAKLJUČAK	37
BIBLIOGRAFIJA	40
IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI	44
SELECTED ASPECTS OF J. R. R. TOLKIEN'S CHRISTIAN COSMOGONY	45
<i>Summary</i>	45

SAŽETAK

Tolkienov kozmogonijski pristup, istaknut kroz književno djelo "Silmarillion" i druge radove, otkriva složenost i intenzitet njegove filozofske vizije stvaranja. Stvarao je svoj vlastiti mitološki svijet, obogaćen brojnim likovima, jezicima i mitovima. Koncept stvaranja, izražen kroz Ilúvatarov Veliki napjev, istražuje teme kreativnosti, harmonije i sudbine u oblikovanju stvarnosti. Ovaj pristup otkriva kako je proces stvaranja iznimno povezan s moralnim i filozofskim aspektima njegovih djela. Svoje nadahnuće pronalazio je u katoličkoj vjeri, kao bitnom čimbeniku osobnog razvoja, što je utjecalo na njegove vrijednosti i svjetonazor koji se očitovao u književnim dostignućima. Pored toga što je bio pisac, također je bio akademski stručnjak u dvama područjima: filologiji i mitologiji. Koristio je svoje znanje i strast prema tim disciplinama kako bi obogatio svoj književni svijet. Razumijevanje jezika i mitologije dodatno je produbilo njegove priče, pružajući učinkovite filozofske implikacije o ljudskoj prirodi i kreativnosti. Kroz ovu jedinstvenu kozmogonijsku perspektivu, Tolkien je ostavio neizbrisiv trag u svijetu književnosti, potičući čitatelje na izazovnije razmišljanje o prirodi stvaranja, umjetnosti i moralnosti.

Ključne riječi: kršćanstvo, teologija, filozofija, mit, pod – stvaranje, ljepota, umjetnost, smrt, stvaranje, anđeli, zlo, ekologija.

UVOD

Kršćanska kozmogonija, ili nauka o postanku svijeta, jedan je od ključnih sastavnica kršćanske vjere. Književna ostavština J.R.R. Tolkiena, jednog od najistaknutijih pisaca fantastične književnosti u 20. stoljeću, privlači pažnju ne samo zbog svoje narativne složenosti i maštovitosti, već i zbog dubokih filozofskih i teoloških tema koje su ukorijenjene u njegovim djelima. Nakana je ovoga rada razotkriti i djelomično rasvijetliti vodeće tematske elemente koje je Tolkien tkao u svoj književni svijet, s posebnim naglaskom na mitsko stvaranje.

Prvo, istražiti ćemo Tolkienovu vjeru i duhovni kontekst, analizirajući ga kao pobožnog katolika, otkriti u kojoj su mjeri njegova vjerska uvjerenja oblikovala njegovo književno stvaralaštvo. Naime, razvidno je da su vjerska uvjerenja snažno oblikovala njegova stajališta i utkala se u tematske i moralne aspekte njegovih priča. Dijelom ćemo svoje zanimanje posvetiti Tolkienovom pristupu mitologiji i njegovom konceptu mita u književnosti. Razmatrat ćemo kako je Tolkien reinterpreterao i obogatio mitološke elemente unutar svojih djela, stvarajući vlastiti književni *mitos* koji na poseban način prenosi istine o čovjeku i svijetu koji ga okružuje. Uvid u Tolkienov koncept pod-stvaranja pridonijet će povezivanju uloge velikog umjetnika - Boga i malog umjetnika čovjeka, s osvrtom na originalno Tolkienovo promišljanje o smrti kao daru.

Svoj istraživački hod nastavljamo kroz oglede kršćanske kozmogonije u Tolkienovim djelima, kroz teme stvaranja svijeta, postojanja bića, sila dobra i zla. Analizirajući elemente kršćanske kozmogonije u Tolkienovim djelima, možemo dublje razumjeti njegovu vlastitu duhovnost i svjetonazor te uočiti kako se njegova kršćanska vjera prelijeva u njegove književne kreacije. Ovaj multidimenzionalni pristup omogućit će nam bolje razumijevanje poznatih priča i njihovih adaptacija. Tolkien je svojom vjerom, pogledom na mit i konceptom stvaranja obogatio književni svijet fantastike jedinstvenim temama i porukama koje nadilaze granice samoga žanra. Ovdje ne smijemo zanemariti ni Tolkienovu ekološku kritiku koja se proteže kroz cijeli njegov književni opus, i koja nam prenosi poruku o odgovornom odnosu prema prirodi i ekosustavu.

1. STVARNOST IZRAŽENA KROZ PRIČU

Književnost je osnovno područje kreativnosti, koje sa svojom jezičnom i simboličkom strukturom omogućuje čitatelju proniknuti u dublju spoznaju istine posredovane riječju. Uranjanje u svrhu i samu prirodu književnosti, pokazuje da svi pisci pokušavaju na različite načine prikazati stvarnost iz vlastitog egzistencijalnog, društvenog i povijesnog okvira. Koristeći se književnim simbolima protkanima kroz priču, pisci jačaju čitateljevu svijest o zajedničkim životnim pričama koje traže vlastitu sliku o sebi i o odnosu sa svijetom. Sve što postoji kao teorija u različitim područjima znanosti, o svemu što se bavi razum, u književnom stvaralaštvu je „očovječeno“ jer se obraća ljudskom srcu, na poseban način kada je pritisnuto životnim dramama i traganjem za istinom.¹ Zasigurno pisac koji je razario milijune ljudskih srdaca, u svojem dobro poznatom fiktivnom svijetu „Međuzemlja“ bio je John Ronald Reuel Tolkien. Njegova djela odišu kršćanskim nadahnućem, jer je narativni svjetonazor bio utemeljen i uokviren u teološkom razumijevanju stvarnosti. Iako je rekao da ne nastoji prenijeti alegoriju, ipak je priznao da je njegova mitologija u potpunosti „katolička“ i „kršćanska“, izražavajući svoja najdublja uvjerenja kroz medij jezika u kojemu je bio vrstan.

1. 1. Pobožan kršćanin

Istražujući život i književno stvaralaštvo J. R. R. Tolkiena u novije vrijeme sve više dolazi do izražaja veličina i originalnost poruke koju je prenio brojnim generacijama čitatelja. Popularnost njegovih priča rasla je, dijelom zbog uspješnih holivudskih filmskih izdanja „Hobita“ i „Gospodara prstenova“ i u novije vrijeme visokobudžetne serije, a dijelom zbog trajne privlačnosti i uvjerljivosti uvijek aktualnog sadržaja. Brojne kritike su pisane o knjigama kao nezrelim i infantilnim pričama za djecu, daleko od originalnih klasika kojima su se nadahnjivali naraštaji. Komentirajući bijes i polemiku reakcija, Joseph Pearce² primijetio je: „Rijetko je koja knjiga izazvala takvu kontroverzu i rijetko je koja oštrina kritičara do te mjere istaknula kulturni raskol između književnih iluminata i stavova čitateljske publike.“ Također, kritika je dolazila od strane kršćanskih vjernika koji su prema Tolkienovim djelima zauzeli stav rezerviranosti, bojeći se nepoželjnih demonskih utjecaja, koji bi proizlazili iz čarobnjaštva i neopaganstva. Daleko od toga da su same po sebi opasne, ona su velika kršćanska djela, koja

¹Usp. Avsenik Nabergoj, Irena. "Predmoderni filozofski pogledi na stvarnost i istinu u književnosti." *Synthesis philosophica*, vol. 28, br. 1-2, 2013, str. 195-210. <https://hrcak.srce.hr/120142>

² Joseph Pearce, autor je više od petnaest knjiga, istaknuti katolički biograf u posljednja dva desetljeća. Zabilježio je život i djela, između ostalih, J.R.R. Tolkiena, C.S. Lewisa i William Shakespearea. Pearce je također suurednik *The Augustin Reviewa* i voditelj programa EWTN-a. Ravnatelj je Centra za vjeru i kulturu te stalni pisac na katoličkom koledžu Aquinas u Nashvilleu.

pomažu hraniti nečiju vjeru. Pearce potiče da Tolkienove pripovijesti budu obvezno štivo za kršćanske obitelji, uz Lewisov serijal „Kronike iz Narnije“. Tolkien je zapravo bio uzorni kršćanin, pisac našeg doba, čovjek koji je propovijedao Krista, ne samo svojim spisima, nego također u svom svakodnevnom životu. Ukratko, on je strastveni katolik, u kojem ćemo "otkriti dušu kršćanskog mistika", naglašava Pearce.³

Tolkien se rodio u Južnoj Africi 1892. godine, daleko od Engleske. Gubitak roditelja u svojoj mladosti ostavio je pečat na mladoga Johna. Prije svoje smrti, majka Mabel je zajedno sa svojom djecom, Johnom i mlađim sinom Arthurom ušla u Rimokatoličku Crkvu, jer su prije bili nominalni pripadnici Anglikanske crkve. O svojoj majci John je napisao devet godina nakon njezine smrti: „Draga moja majka bila je zaista mučenica, a Bog ne daje svakom tako lako pristup svojim velikim darovima kao što je dao Hilariju i meni, kada nam je dao majku koja se ubijala poslom i naporima da bismo mi sačuvali vjeru“. Mabel je u oporuci ostavila svoje sinove na skrb ocu Francisu Morganu, oratorijskom svećeniku. Dječaci su živjeli s ujom Beatrice, ali su većinu vremena provodili u oratoriju, služeći i sudjelujući na misi koju je imao otac Francis.⁴ Kada je upoznao svoju voljenu ženu Edith, John je od nje zahtijevao da prijeđe iz anglikanske vjere u katoličku. Edith je na to pristala, iako je osjećala otpor koji će kulminirati kasnije u braku. Njezino antikatoličko raspoloženje je vremenom otvrdnulo, a kada su boravili u Oxfordu od 1925. godine njezin gnjev koji je stalno tinjao, razbuktao se gledajući kako svako jutro u 7:30 John vodi djecu u crkvu svetog Alojzija Gonzage. No, poslije perioda žustrih rasprava 1940. godine izmirili su nesuglasice, pri čemu je Edith izrazila želju ponovnog pohađanja misa i zanimanja za vjerski život.⁵ Kada se razmatra Tolkienov život, neizostavna je važnost njegove vjere koja je „potpuna odanost kršćanstvu, i posebno Katoličkoj Crkvi“. Bio je ukorijenjen u vjeru do te mjere da je držao strogu duhovnu praksu „posebno u pogledu ispovijedi prije primanja Svete pričesti“. Kada se nije uspio ispovjediti, osjećao se „ojađen u duhovnoj potištenosti“. Pričest mu je predstavljala duboku radost i zadovoljstvo te mu je „pobožnost stoga bila jedan od najdubljih i najsnažnijih elemenata njegove osobe“.⁶ Svome sinu Michaelu piše prekrasno pismo o pričesti: „Iz tmine svoga života, tako frustriran, stavljam pred tebe onu jedinu veliku stvar koju trebaš ljubiti na zemlji: Presveti Sakrament... U njemu ćeš pronaći ljubav, slavu, čast, odanost i pravi uzor za sve svoje ljubavi na zemlji. I k tome: Smrt – ono što po

³ Usp. Jeffrey L. Morrow, *Seeking the Lord of Middle Earth- theological essays on J. R. R. Tolkien*, Cascade Books, Eugene, Oregon, 2017. str. 3-4.

⁴ Hamfri Karpenter, *Dž. R. R. Tolkien, Biografija*, Beograd, 2019., str. 47-49.

⁵ Isto, str. 198.

⁶ Isto, str. 164.

božanskom paradoksu dovršava život i zahtijeva predavanje svega, a opet po samom njezinu okusu - ili predokusu - može se sačuvati ono što tražiš u svojim zemaljskim odnosima (ljubav, vjernost, radost) i može poprimiti onaj osjećaj stvarnosti, vječnog trajanja za kojim sva srca čeznu. Jedini lijek protiv slabljenja vjere je Pričest. Premda uvijek sam, savršen, potpun i netaknut, Presveti Sakrament ne djeluje potpuno i stalno u svakome od nas. Kao i u vjeri, potreban je kontinuitet i iskustvo. Najveći učinak ima učestalost. Sedam puta tjedno hrani više nego sedam puta u razmacima... Puno sam trpio u životu zbog glupih, umornih, otupjelih, čak i zlih svećenika. Poznajem sebe dovoljno dobro da bi mi bilo jasno da ne trebam zbog toga napustiti Crkvu. Crkvu mogu napustiti samo zbog gubitka vjere“.⁷ Također, kao filolog i daroviti poznavatelj klasičnih jezika, prevodio je pojedine tekstove iz Svetoga pisma. Bio je izabran kao jedan od prevoditelja nove Jeruzalemske biblije. Prvotno mu je dodijeljena veća količina teksta, no zbog svojih obveza na kraju je preveo kratku knjigu o „Joni“. Što se tiče Tolkienove vlastite mitologije, naime one koja se nalazi u „Silmarillionu“, „Hobitu“ i „Gospodaru prstenova“, ona odiše kršćanskim duhom, iako mnogi kritičari zanemaruju ili ne žele prikazati vjerski aspekt koji je u njima prisutan.⁸ No, sam priznaje kako je njegova prožetost vjerom očitovana u mitologiji: „Gospodar prstenova je, naravno, fundamentalno religiozno i katoličko djelo; nesvjesno u početku, ali svjesno u reviziji ...religiozni element je upijen kroz priču i simbolizam.“⁹ Važan aspekt ovih romana je snažan osjećaj apsolutnih moralnih vrijednosti, koje nadilaze kulturu i vrijeme. Dragulj Tolkienovih pripovijesti je zasigurno „Silmarillion“ koji je posthumno doraden i objavljen zaslugama njegovog sina Christophera. Predstavlja njegov cjeloživotni rad koji nije uspio dovršiti za života, u kojemu je opisano stvaranje svijeta kojim upravlja jedini Bog-Eru. Između ostalog, opisuje se sotonin pad (pad Melkora), kao i drugi biblijski motivi o čemu će se detaljnije promišljati u trećem dijelu ovoga rada. Iako ove pripovijesti nisu izričito teološke, one se bave kršćanskom porukom spasenja, široko shvaćenoj, koja upućuje na sreću u vječnom životu. Svrha života je, kako reče Tolkien: „Stoga se može reći da je glavna svrha života, za svakoga od nas, povećati svoju spoznaju Boga prema našim sposobnostima, svim sredstvima koja imamo, i da nas to potakne na hvalu i zahvalu. Učiniti kako kažemo u himnu „Slava Bogu na visini“: hvalimo te, blagoslivljamo te, klanjamo ti se, slavimo te, zahvaljujemo ti radi velike slave tvoje.“¹⁰

⁷ Humphrey Carpenter, *The letters of J. R. R. Tolkien*, New York, 2021. pismo 250.

⁸ Usp. Jeffrey L. Morrow, *Seeking the Lord of Middle Earth- theological essays on J. R. R. Tolkien*, str. 21-23.

⁹ Humphrey Carpenter, *The letters of J. R. R. Tolkien*, pismo 142.

¹⁰ Isto, pismo 310.

Od rane mladosti imao je sklonost prema jeziku u njegovoj dubljoj strukturi, istražujući zašto su jezici takvi kakvi jesu. Takvo zanimanje ga je dovelo do proučavanja filologije, a na poseban način anglosaksonskog, staroengleskog jezika koji je bio dalek i izazovan za analiziranje. Ljubav prema riječima ga je pokretala, osobita ljubav za izgled i zvuk riječi, što će kasnije rezultirati stvaranjem svojstvenog jezika.¹¹ Riječi su žive kada mijenjaju život, za Tolkiena su bile najljepše stvari na svijetu. Za kršćanina privrženost riječi svoj vrhunac nalazi u „Riječi Božjoj“, Logosu. Ona ima moć ne samo kao instrument, već kao izvor i temelj zbilje, jer „u početku bijaše Riječ“ (Iv 1, 1), koja je nazočna u postanku svijeta, a tako i u cijeloj Tolkienovoj mitologiji koja započinje riječju. Izmislio je poseban vilenjački jezik, nakon toga vilenjake koji će ga izgovarati. Stoga, jezik mu je sugerirao stvaranje fiktivnog svijeta i njegove povijesti, a ne obrnuto. Otkrio je da „legende“ ovise o jeziku kojem pripadaju, pa tako i grčka mitologija ovisi mnogo više o čudesnoj estetici svoga jezika i o svojoj nomenklaturi¹² osoba i mjesta, a manje o svom sadržaju.

Najsnažnije riječi kojima se Tolkien služi su vlastita imena mjesta ili osoba. Ime ima snagu kao u Svetom pismu kada se u ime Isusovo osoba izbavlja od demonskog utjecaja, pakao je poražen Imenom, a vrata raja su otvorena. Sve je u Imenu. Stvoren je cijeli svemir u Imenu, u Riječi Božjoj, Božjem Umu (Logosu). Kada Mojsije pita Boga kako mu je ime, Bog mu reče: „Ja jesam“ (Izl 3, 14). Bog daje svoje ime, ime Onoga koji jest, Jedini u apsolutnom smislu postojanja, transcendentan i nedohvatljiv.¹³ Ime govori o osobi koja ga nosi „ime je ikona osobe“ (KKC 2158). U imaginarnom književnom svijetu „Međuzemlja“, ime je bitno sredstvo priopćavanja i priče, kako sam Tolkien kaže „meni je ime na prvom mjestu, a potom slijedi priča“.¹⁴ Iako je jezik, odnosno filologija bitno odredila priče koje su nastajale kroz dugi period životnog previranja i pisanja, za njega kao lingvistu nešto ima što je važnije, vrelo iz kojeg crpi je vjera kako sam kaže „Ako smijem to reći, u poniznosti, kršćanska vjera (koju ispovijedam) je daleko najmoćniji izvor. Na nižoj razini: moj lingvistički interes je najmoćnija sila...“ Stoga, kroz „pokrštavanje mitologije“ i svojom lingvističkom preciznošću, doprinio je prezentiranju kršćanske istine koja se realizira u Evanđelju kao „priči o Kristu koji je istiniti mit, onaj koji se

¹¹ Dž, R. R. Tolkien, *Biografija*, Hamfri Carpenter, str. 47-54.

¹² Nomenklatura (lat. *nomenclatura*: popis imena), sustav označivanja imenima koji se upotrebljava u nekoj znanosti, tehnici, ili za industrijske proizvode, trgovačke artikle itd. Naziv nomenklatura prvi je upotrijebio Plinije Stariji u djelu *Prirodoslovlje* (*Naturalis historia*), nomenklatura. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno: 9. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44025>

¹³ Usp. Peter J. Kreeft, *The philosophy of Tolkien - The Worldview Behind The Lord of the Rings*, Ignatius, San Francisco, 2005., str. 158 – 161.

¹⁴ Humphrey Carpenter, *The letters of J. R. R. Tolkien*, pismo 16.

uistinu dogodio“, jer poganski mitovi su “komadići vječne istine kroz riječi pripovjedača“. Punina mita dosegnuta je u Kristu: „Istiniti Mit kršćanstva koji je otkrio punu istinu kroz samu Riječ. Poganski pripovjedači starine svoju priču pričali su riječima, ali Bog, svemogući Pripovjedač, ispričao je istinitu priču činjenicama - pletući priču djelima stvarnih ljudi u stvarnoj povijesti”.¹⁵

1. 2. Mitski govor u službi istine

U postmodernom društvu zanimljivo je primijetiti kako se fenomen „mita“ percipira kao nazadovanje uma te u odnosu prema logosu, kao suprotnost prema razumu. Zbog utjecaja moderne kulture koja je zaokupljena novovjekovnom racionalističkom filozofijom i teologijom, pojam mita se svrstava u pred-umnu strukturu čovjekove svijesti, još nedorasle percepcije stvarnosti, odnosno on je puka, stara i zaboravljena pripovijest. No, mit nije „deficit razvoja uma“, već plod promatranja smisla postojećeg u povijesno socijalnim dimenzijama. On istodobno svijet iznova prikazuje i stvara, otvara za ono nevidljivo i nepredočivo. Njegov jezik je afirmativan, ne počiva na dokazima, već prikazuje realitet. Mit posreduje uvid u izvor, u početak „Mit je po svojoj biti vraćanje na iskon (αρχη) svekolike zbiljnosti i u tomu je on također odgovor na pitanja o biti i svojstvu svijeta.“ Kršćanski mitovi, od kojih je zasigurno ubrojena i Tolkienova mitologija, otvaraju našem umu nove horizonte iskustva, koji oslobađaju um zarobljen samim sobom, prema nepoznatom. Prekoračivši granice poznatoga čovjek se približava iskonu kojeg doživljava kao iskon vlastite egzistencije.¹⁶

Ono što bitno određuje mit je ontološki primat svetoga. On prikazuje dramatični upad svetoga u svijet, jer samo nastajanje svoj uzrok ima u manifestaciji (upadu) svetoga iz druge realnosti. Stoga, posljednji uzrok cjelokupne realne egzistencije je sveto. Mit prenosi povijest zahvata nadnaravnih bića, čija se istinitost povijesti potvrđuje time što je naslonjena na realnost. Po svojoj naravi je dinamičan, jer se uvijek odnosi na određeno „stvaranje“ te pripovijeda o tome kako je nešto nastalo.¹⁷ Tolkien je tvrdio da su mitovi daleko od laži, oni su „najbolji, a nekad i jedini način da se izraze istine koje bi inače bile neizrecive.“ Tvrdio je da su mitovi nepotpuni odraz neprolazne istine: “Mi smo došli od Boga” i “mitovi koje smo ispleli, iako manjkavi, odražavaju razlomljene fragmente svjetla vječne istine koja se nalazi uz Boga“. Njegov mit nije klasični mit u punom smislu te riječi, zbog sakralne naracije koja je usklađena

¹⁵ <https://www.bitno.net/kultura/j-r-r-tolkien-podstvaratelj-na-sliku-bozju-odgovor-na-kritiku/> (12. 10. 2022.)

¹⁶ Usp. Josip Oslić, "Mit i kerigma. Pitanje demitologizacije k sebi dolazećega uma." *Bogoslovska smotra*, vol. 74, br. 3, 2004, str. 705-727. <https://hrcak.srce.hr/25595>. (11.10.2022.)

¹⁷ Usp. Miloš. Đurđević "Mit kao metafora." *Čemu*, vol. IV, br. 9, 1997, str. 5-10. <https://hrcak.srce.hr/61700>. (12.10.2022.)

sa kršćanskim mitom u detaljima i strukturi. Za Tolkienu mit koji je ispričao puninu stvarnosti je Radosna vijest, mit koji je postao činjenicom.¹⁸ Samo su dobre priče sposobne dovesti čitatelja do najveće priče od svih, Evanđelja. Stoga, mit daje značaj i smisao životu, onoliko koliko život donosi značenje mitu. Poznati kršćanski pisac C. S. Lewis objašnjava kako nema nekakve precizne definicije mita, nego se on definira po učinku na onoga koji ga čita. Jer ista priča za neku osobu može biti mitska, dok je drugi promatra kao povijesnu. Po Lewisovu mišljenju Isus Krist je bio doslovna inkarnacija savršenog mita: Isus kao utjelovljeni Bog u pravom čovjektivu jest sve ono što mitovi žele opisati. Dok mit nadilazi misao, utjelovljenje nadilazi mit koji je postao činjenicom.

Opseg mita je ogroman, obuhvaća same ljudske granice mašte. On ne uključuje samo zemaljski svijet, nego obično pripovijeda i o drugom svijetu, opisivanjem carstva bogova, odnosno duhovnog svijeta. Ne samo da prekoračuje granice prostora, već i vremena, opisujući vječno okruženje kao drugačiji eon od stvarnog i opipljivog. Mit u konačnici ima za filozofijsku svrhu otkrivanje istine o biću i njegovom postojanju u ovom svijetu, jer kulturi nudi duhovne, uvjerljive odgovore na velika pitanja čovječanstva, o životu i smrti, radosti i tragediji. Pojedini znanstvenici tvrde kako su danas mitovi beskorisni, izumrli. No, ne misle tako J. R. R. Tolkien, Lewis, Joseph Campbell i drugi, tvrdeći da potreba za takvim pričama nikad nije bila veća. Jer istina nije ograničena samo na ono što je dokazala znanost, eksperimenti ili deduktivna logika. Znanstvenici se trebaju voditi pretpostavkama, a logičarima je potrebna premisa da bi stvorili demonstracije. Premise i pretpostavke dolaze iz našeg iskustva; one počivaju na pričama koje su uvijek aktualne. Zaključci znanosti nastavljaju se mijenjati u svjetlu istraživanja, jer se „fiksne“ teorije ruše otkrićem novih dokaza, a pouke u mitu i fantaziji ostaju nepromijenjene, vječne. Lijepu misao o važnosti mita dao je papa Franjo: „svaki mit traži tumačenje, analizira ljudsko iskustvo i nastoji stvoriti analogije. Potiče maštu, a također omogućuje dijalog: može ga se tumačiti godinama jer se o mitovima ne raspravlja, nego se razgovara. Mit ne stari jer je bitno povezan s ljudskom naravi: može ga se interpretirati i nakon desetljeća, stoljeća i tisućljeća; držim da bi ga se i zbog toga trebalo vratiti u središte prenošenja znanja“.¹⁹ Svaki čovjek, neovisno smatra li se proizvodom evolucije ili stvoren od Boga-Stvoritelja, nastaviti će postavljati pitanja koja počivaju izvan djelokruga znanosti i dokaza. I dokle god postoje takva pitanja, mitovi i fantazije će dati odgovore na njih.²⁰ No, potrebno je razlikovati istinu u mitu

¹⁸ <https://www.bitno.net/kultura/j-r-r-tolkien-podstvaratelj-na-sliku-bozju-odgovor-na-kritiku/> (12. 10. 2022.)

¹⁹ Papa Franjo, *Bog je mlad*, Verbum, Split, 2018. (ebook – scribd, str. 30.)

²⁰ Usp. James Menzies, *True Myth - C. S. Lewis and Joseph Campbell on the Veracity of Christianity*, Pickwick Publications, Eugene, Oregon, 2014. (ebook – scribd, str. 44 - 71.)

od mita koji prenosi istinu. Ono što čini kršćanstvo uvjerljivim je istina, a ne mitski element. Zato, Lewis priznaje: „Ako je kršćanstvo samo mitologija, onda smatram da mitologija u koju vjerujem nije ona koja mi se najviše sviđa. Grčka mitologija mi se mnogo više sviđa, Irska još više, ipak, Norveška je najbolja od svih.“²¹ Kao što je K. Chesterton tvrdio 1925. godine: „Mitologija ... tražila je Boga kroz maštu; ili je tražila istinu pomoću ljepote.“ Tolkienu je njegova vlastita mitologija često bila zagonetna i uvijek je nastojao kopati dublje u „Međuzemlje“ kako bi pronašao odgovore na pitanja koja su ga zaokupljala. Primjerice, pojava prstena, uznemirila ga je jednako kao i uplašene hobite u priči. Tako se nova priča brzo transformirala iz divnog i hirovitog dječjeg nastavka „Hobita“ u priču za odrasle, koja se borila s pitanjima goleme teološke i filozofske važnosti u trilogiji „Gospodar prstenova“. Kao gorljivi Englez i strastveni poklonik mitova drevnih naroda Europe, posebice sjeverne, bio je iznimno razočaran nedostatkom epskog mita u voljenoj zemlji Engleskoj. Brojne priče koje su objavljene kao „Silmarillion“ bile su u početku rezultat nastojanja samostalnog osmišljavanja mitologije za Englesku, koja bi se odrazila kao prezentna oznaka nacionalnog identiteta, poput Homerskih epova za Grčku. Umjesto stvaranja vrhunskog Engleskog mita, Tolkien je stvorio nešto univerzalnije, nešto osobnije i bitnije za njegova uvjerenja; osmislio je katolički mit. Naravno, nije sastavio poboljšanje ili nekakvu alternativu za Evanđelje, niti bi trebalo zamisliti da je vidio svoje djelo kao mit na isti način na koji je to Ep o Gilgamešu. Literarni mit za razliku od „izvornog mita“ može utjeloviti istinu u koju se primarno vjeruje, kao što je prikazano na početku „Silmarilliona“ gdje se pripovijeda kako je svijet stvorio jedan Bog. Naime, uvjerenje stvara mit, a ne mit uvjerenje. Katolicizam je duboko utkan u samo tkivo njegovih djela, a to je više nego očito pažljivim čitanjem tekstova.²²

Zatim, vidljiva je povezanost povijesti i mita u fiktivnom svijetu „Međuzemlja“ u kojem imamo mitske prekretnice koje označavaju događaje važne za samo gibanje razdoblja. Opisani su događaji kroz tri doba u kojima glavnu prekretnicu zauzimaju ratovi: Rat gnjeva, Posljednji savez te Rat prstena. Ovo pokazuje povezanost sa stvarnom poviješću, koja je obilježena ratovima kao prekretnicama određenog perioda u povijesti. Međutim, periodi u fiktivnom svijetu su mitski zbog uključenosti božanskih bića (Valara) te njihovog utjecaja koji ne uključuje samo užasne gubitke života, već i same promijene kontinenata i površine u kojoj su smješteni. Međuzemlje se geografski (fizički) promijenilo nakon ratova. Kraj prvog doba

²¹ Isto, str. 122 – 123.

²² Aldean B. Hendrickson, True Myth: Tolkien's Catholic Imagination, *Ottawa Theology On Tap lecture series*, (2011.), str. 2-12. https://www.academia.edu/1680465/True_Myth_Tolkiens_Catholic_Imagination

završio je potonućem Belerianda kojega prekrivaju valovi, u kraju drugog doba Númenor biva bačen u ocean, a zapadne obale se neprestano mijenjaju. Iako ova zbivanja imaju mitske elemente, ona razgraničavaju povijesne epohe. Stoga, u sekundarnom svijetu postoji preklapanje mita i povijesti te ne može postojati stroga razlika između njih. U nastavcima se uočava linearno vrijeme koje napreduje prema određenim vrhuncima, odnosno ratovima. No, ono je također i ciklično jer je svako doba obilježeno usponom i konačnim uništenjem velike zle sile. Pojedincu (čitatelju) je ovaj mitski model cikličnog vremena od iznimne važnosti, jer se pojedinačnom subjektu s njegovim konačnim vremenom stavlja na promišljanje, kako može postaviti sebe u odnosu prema velikim strukturama iznad njega. U želji stvaranja mitologije za Englesku, Tolkien je stvorio mitologiju koja se odnosi na primarni svijet kada kaže „Međuzemlje je naš svijet“. Ako se uzme ova izjava ozbiljno, ona stavlja Međuzemlje u neugodan položaj, između stvarnog i imaginarnog. Nije želio ostaviti „Međuzemlje“ na površini u praznom vremenu i prostoru. Naime, radnje koje se odvijaju u djelima su odrazi stvarnoga svijeta, a vrijeme u kojem se nalaze je čisto imaginarno, ali nije nemoguće. Mitologija se nalazi u napetosti primarnog i sekundarnog svijeta te pokušava obuhvatiti našu modernu stvarnost i inkorporirati naš svijet u svijet priče. Nastoji objasniti zašto je današnji svijet takav kakav jest, a to se može uočiti u počecima ili dodacima knjiga, gdje urednik ili pripovjedač piše u sadašnje vrijeme, promišljajući o promjenama koje su se dogodile u svijetu od događaja „Rata za prsten“. Kao primjer može poslužiti usporedba kalendara u Shireu koji se „razlikovao u nekoliko značajki od našega“. Ovaj izraz „našega“ ili „nas“ koji se pojavljuje u više navrata, stvara poveznicu između čitatelja i pripovjedača, implicirajući naše vlastito vrijeme i doba. Sekundarni svijet pokušava apsorbirati primarni u svoju stvarnost, ugrađujući naš svijet u sekundarni. Tolkien radikalnije od drugih pisaca fantazije predstavlja neku vrstu pretpovijesti našeg svijeta, a time postiže snižavanje imaginacije. Prekrivajući činjenicu imaginacije, čuva autoritet priče.²³ Vidljiv je i vremenski karakter pejzaža u kojem se likovi u priči kreću. Kada likovi prelaze rijeku, zasigurno taj događaj ne prikazuje samo prepreku ili zgodno mjesto prelaska, već ima i vremensko značenje. Pojedina rijeka teče tim mjestom već tisućljećima i spominje se na kartama i starim zapisima. Vilenjaci kao posebna rasa likova u pripovijesti, označavaju bezvremenost i na neki način oličenje vremena. Pripovijest o stvaranju Međuzemlja počinje u djelu „Silmarillion“ u kojem radnja prati stvaranje obitelji, širenjem obiteljske loze te migracijama naroda. Kada se navode važnija imena, uvijek se naglašava obiteljsko stablo iz kojega je proizišao pojedini lik. Naposljetku, može se reći kako je zadivljujuć ovaj svijet,

²³ Margaret Hiley, *Stolen Language, Cosmic Models: Myth and Mythology in Tolkien*, *MFS Modern Fiction Studies*, 50(4), (2004.), 838–860.

stvaran više od pola stoljeća od strane jednog pisca, koji je stremio širokom opisu imaginarnog svijeta u kojem se zapaža istančana zaokupljenost detaljima.²⁴

1. 3. Stvaranje unutar stvorenog: Proučavanje koncepta pod-stvaranja u djelima J.R.R. Tolkiena.

Čovjek kao razumno biće može dokučiti određene teološke istine bez Objave. Iz kršćanske perspektive, prirodna teologije tvrdi da ljudski um može spoznati da je svijet stvoren u skladu i ljepoti. Ovakav pogled na prirodu u kojoj čovjek primjećuje harmoniju svijeta koji ga okružuje, upućuje na postojanje Boga Stvoritelja. Ako postoji svijet koji je stvoren, mora postojati i Stvoritelj; ako je svijet lijep i skladan, Stvoritelj mora biti dobar. U modernim prirodnoznanstvenim istraživanjima pokušava se pronaći konačni uzrok svijeta u čisto materijalnom smislu, zanemarujući pritom činjenicu da materija ne može prouzročiti samu sebe. Kao reakciju na ovakav ateistički svjetonazor svoga prijatelja C. S. Lewisa nastala je pjesma pod nazivom „Mitopeja“, ustvari Tolkienovo kritičko promišljanje naspram racionalizma i materijalizma, referirajući se na kreativnost ljudskog autora kao „maloga tvorca“, koji svojim djelovanjem stvara po uzoru na svoga Stvoritelja. Odgovarajući Lewisu na njegovo promišljanje o mitu kao „lažnog i stoga bezvrijednog“, piše:

„Srce ljudsko nije satkano od lažnog
nego vuče mudrosti što god od jedinog Mudrog
i sjeća ga se još. Iako sad dugo već otuđen
čovjek nije sasma izgubljen ni izmijenjen.
Milosti lišen možda je, nije ipak lišen trona
još čuva okrpine gospodstva što ga nekoć posjedova
vlast nad svijetom danu po činu stvaranja:
ne spada ga štovati Mahinaciju veliku
Čovjek, Pod-stvaratelj, svjetlost prelomljena
kroz kojeg razlaže se iz Bjeline jedne

²⁴ Ronald Kyrmse, „The Tridimensionality of Myth in Tolkien.” *Explicando Tolkien*, 2003. str. 1-5.
https://www.academia.edu/43851750/The_Tridimensionality_of_Myth_in_Tolkien

u tonova mnogo i uz beskrajno slaganje

u obličja živa što od uma do uma kreću se...

Tvorimo još uvijek zakonom po kojem stvoreni smo.²⁵

Tolkienova poezija podsjeća na prve stranice Svetoga Pisma. U Knjizi Postanka otkriva se prva Božja osobina - kreativnost. Čitatelj može naslutiti i druge osobine (dobrota, sveznanje), no one nisu izričite kao osobina stvaranja. Bog stvara čovjeka na „svoju sliku, sebi slična“ (Post 1, 26) te tako ljudska kreativnost biva iskonski čovjekov poziv. Na sljedećim stranicama Svetoga Pisma naučit će o Božjem sveznanju i dobroti koje potiču na težnju za spoznajom, a posebno spoznajom Boga ili potiču na milosrđe. No, ljudska bića su najprije pozvana ispuniti sliku svoga Stvoritelja, tako što će stvarati ili biti „pod-stvaratelji“ kako bi Tolkien rekao. Papa Ivan Pavao II. u „Pismu umjetnicima“ govori o ljudskoj stvarateljskoj moći: „Bog je, dakle, u život pozvao čovjeka, prenoseći mu zadaću da bude stvaratelj. U "umjetničkomu stvaranju" čovjek se očituje više nego ikad kao "Božja slika" i tu zadaću ostvaruje prije svega oblikujući predivnu "materiju" vlastite ljudskosti, a zatim i vladajući na stvarateljski način nad svemirom koji ga okružuje.“²⁶ Sposobnost stvaranja dio je ljudske sličnosti s Bogom, a stvaranje cijelih svjetova u fantaziji najviši je oblik ljudske kreativnosti, smatra Tolkien. Ljudsko pod-stvaranje je u teološkom smislu analogno Božjoj vlastitoj kreativnosti. Međutim, Božje stvaranje je iz ničega, ex-nihilo, dok je ljudska kreativnost darovana kako bi napravila nešto lijepo i smisleno. Božja životvorna aktivnost je također samootkrivenje, dar i kenoza. Preko ovoga okvira je potrebno konstruirati kršćansko razumijevanje procesa stvaranja, onoga što i ljudska kreativnost podrazumijeva. Za ljudsko biće, stvarati ne označava potvrđivati svoju individualnost na štetu drugih, ponajmanje primjenjivati neki oblik moći ili posjedovanja preko stvarateljske snage. Stvaranje je oblik samožrtvovanja, žrtve u kojoj se daju darovi koje čovjek posjeduje, i preko kojih čovjek odgovara na Božji poziv. Tolkien ne shvaća mitove kao naivan pokušaj predznanstvenih ljudi da objasne prirodne pojave za koje još ne bi bilo racionalnog prikaza. Mitovi su više kao satkane naracije, iako sadrže neke pogreške, one odražavaju rascjepkane fragmente vječne istine koja je kod Boga.²⁷ Zbog, nepokolebljivog uvjerenja da je njegov mit „istinit“, poput pravih mitova koji su utjelovljivali određene istine, Tolkien je razmišljao o svojim djelima kao da imaju stvarnost izvan svoje fikcije. Tako je razmišljao, kako

²⁵ <https://www.bitno.net/vjera/aktualnosti/mitopeja-tvoja-nova-navika-u-sluzbi-presvetog-imenaa/> (28. 2. 2023.)

²⁶ <https://www.matica.hr/vijenac/290/pismo-ivana-pavla-ii-umjetnicima-9077/> (6. 3. 2023.)

²⁷ Usp. Chiara Bertoglio, *Musical Scores and the Eternal Present: Theology, Time, and Tolkien*, Pickwick Publications, Eugene, Oregon, 2021, (ebook, str. 319-323.)

kaže Carpenter²⁸: „ne zato što je izgubio razum ili osjećaj za mjeru“, nego zbog svoje vjere u teološku dimenziju pod–stvaranja. Ono što čini legitimno pod–stvaranje je ono što je sposobno „oponašati“ ili „izložiti“ neki aspekt Božjeg beskrajnog savršenstva. Poput primarnog božanskog čina stvaranja na kojem se temelji, pod–stvaranje je osebujan ili proširen oblik prirodne objave. U ljudskim djelima pod–stvaranja, Bog je odlučio stvarati kroz čovjeka, ne u smislu da je posrednik ili instrument Njegovog stvaranja, već ljudska pod–stvarateljska aktivnost postaje mjesto na kojem Bog nastavlja svoje vlastito djelo stvaranja. U svom djelu „O bajkama“, Tolkien predstavlja teologiju fantazije koja se dotiče različitih aspekata povezanih s narativom, kao što su: misija i uloga pisca u odnosu na Boga, strukturu i sadržaj priča, učinak priča na čitatelja itd. On temelji svoje razumijevanje književnog stvaralaštva uglavnom na činjenici da autor koji stvara i sam je stvoren. No, autor koji stvara ne osjeća samo svoje sudjelovanje u Božjem činu stvaranja, već opaža i tragove Stvoritelja u materiji iz koje počinje pod–stvarati. Stoga, kada autor predstavlja „prelomljenu svjetlost“, on sudjeluje u stvaralačkoj snazi Božjoj, svojim djelom predstavlja odraz stvaranja te postaje slika Krista „slika Boga nevidljivoga, Prvorođenca svakog stvorenja. Ta u njemu je sve stvoreno“ (Kol 1, 15-16). Budući da autor dok stvara radi s materijom iz postojećeg svijeta, iz stvarnosti stvorene za Krista, kroz Krista i u Kristu (Kol 1, 16), može se tvrditi da dobro oblikovana fantazija postaje daleki odjek ili odsjaj Evanđelja u stvarnom svijetu jer čitatelju daje uvid u (Krista) Mudrost koja prožima stvaranje. Tako se uviđa da Tolkien razumije pod–stvaranje s obzirom na stvaranje u Logosu (Mudrosti), čije Utjelovljenje i Otkupljenje prosvjetljuju cijeli svijet. Činjenica da sekundarni svijet ima drugačiji način postojanja za razliku od postojećeg, to ne umanjuje njegovu vrijednost. Mogućnost da je Bog sve stvorio na drugačiji način je ono što Tolkien promatra kao mogućnost po uzoru na sv. Tomu Akvinskog. Sveti Toma uči da je Bog izvor svega što se može pripovijedati o biću, svega što je potencijalno i stvarno, stoga ne bi bilo neispravno reći da fantazija dolazi od Božjeg stvaralačkog čina. Pod–stvaratelj usmjerava svoja nastojanja u potrazi za tragovima istine, ljepote i dobrote koje su prisutne u postojećem svijetu, a predstavlja ih kroz fantastične oblike.

²⁸ Izvorna autorizirana biografija, i jedina koju je napisao autor koji je stvarno upoznao J.R.R. Tolkiena. Humphrey Carpenter dobio je neograničen pristup svim Tolkienovim dokumentima i intervjuirao je njegove prijatelje i obitelj. Iz tih izvora on prati dug i bolan proces stvaranja koji je proizveo Hobita, Gospodara prstenova i Silmarillion te nudi mnoštvo informacija o životu i djelu najomiljenijeg pisca dvadesetog stoljeća.

Fantastika kao oblik prenošenja neke stvarnosti ne zadržava se samo na području riječi, jer stvarnost koju dočarava je često neopisiva. Također, može se pomisliti kako su riječi primarna građa fantastičnog pripovijedanja, ako se uspoređi s drugim umjetnostima (kiparstvo, slikarstvo) glavna građa bila bi kamen ili platno, no u književnom stvaralaštvu nešto prethodi. Imaginarni svijet ima svoju unutarnju logiku, zakone i sustave. Teško je opisati riječima cijelu stvarnost koja je u fantastičnim djelima izgrađena s dubinom i detaljima. Kada čitatelj ulazi u tu stvarnost, osjeća i živi u njoj, gleda dramu priče iznutra. Opis stvarnosti i događaja u njoj zahtijevaju riječi, ali te riječi su više kao instrument koji se koristi za izražavanje nečega što dolazi prije. Ovo prije nije jezik ili riječ, već reprezentacija stvarnosti - mimeza. Umjetnost se ne ograničava na oponašanje stvarnosti, nego kako Maritian naglašava, polazeći od prepostojeće stvarnosti, pokušava generirati novu stvarnost. Autor ne nastoji pobjeći u svoje svjetove, već u potpunosti očitujući ljubav i znanje prema primarnom, postojećem svijetu, pokušava proizvesti taj sekundarni svijet s namjerom da ga ispuni realizmom.²⁹

2. LIJEPO, ISTINITO I DOBRO

U Tolkienovim djelima nedvojbeno je prisutna teologija. Dubljim uranjanjem u stvaralačko izražavanje može se potvrditi prisutnost teološke svijesti koja nije nametnuta, niti je po svojoj naravi evangelizacijska. Kako bi se istražilo teologiju prisutnu u njegovim djelima, tekstu se treba pristupiti iz perspektive transcendentalne ljepote. Pojam transcendentalne ljepote i njegov odjek u umjetničkom izražavanju posebno je obrađivao poznati švicarski teolog Hans Urs von Balthasar. U njegovoj misli, narav lijepoga je nerazdvojiva s dobrotom i istinom. Njegov pristup istraživanju lijepoga zasniva se na holističkom jedinstvu; ljepota je zamjenjiva s istinom i dobrotom i obrnuto. Stoga je Tolkienovim djelima potrebno pristupiti na holistički način. Njegova mitska imaginacija sadržava teološku estetiku koja može dati napisanoj riječi slikovni oblik i izraziti Tolkienovu intuiciju u promatranje stvarnosti. Integracija mita i religije ovisi o jedinstvu istine i ljepote koja je prekinuta čovjekovim padom - prvim grijehom. Kao gorljivi katolik, Tolkien je vrednovao ljepotu tako što ju je promatrao kao odsjaj istine i dobrote. Za njega je istina inherentna formi mita, zbog toga što je istina sposobna pokrenuti dušu poput kršćanske istine.³⁰

²⁹ Usp. María Del Rincón Yohn, J.R.R. Tolkien's sub-creation theory: literary creativity as participation in the divine creation, *Church, Communication and Culture*, (2021.) 6:1, str. 17-33.

³⁰ Usp. Lisa Coutras, *Tolkien's Theology of Beauty - Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, str. 40-41.

2.1. Potraga za ljepotom

Definicija ljepote ako se poima transcendentalno, mora potjecati od samoga Boga. Promatranje ljepote iz teološke perspektive, zasniva se na tradiciji transcendentalne kršćanske filozofije, koja je sadržana u doktrini o Bogu kao Stvoritelju. Stvarateljska Božja aktivnost ulijeva bogatstvo kreacije u svijet ljudi zajedno s ljepotom koja odražava Božju kreaciju. Katekizam govori o odrazu Božjeg stvaranja na svekoliko stvorenje te citira Knjigu Mudrosti (Mudr 13, 3-5): „Još prije nego se objavi čovjeku riječima istine, Bog mu se objavljuje sveopćim govorom stvorenoga, djela svoje Riječi, svoje Mudrosti: redom i skladom svemira...jer prema veličini i ljepoti stvorova možemo po sličnosti razmišljati o njihovu Tvorcu, jer stvorio ih je sam Tvorac ljepote.“(KKC 2500) Kao transcendentalno svojstvo, ljepota fundamentalno sudjeluje u izražavanju, pokretanju postojanja. Ona je istovjetna s „biti“, kao što su i druga dva transcendentalna: istina i dobrota. Kao ontološki primat, ljepota svoj uzrok nalazi u Bogu-Stvoritelju. Stoga, jasnije se shvaća Tolkienova vizija stvarateljske prirode prisutne u čovjeku, a koja proizlazi iz kršćanskog učenja o Bogu kao Stvoritelju svih bića. Čovjek kao vrhunac stvaranja je stvoren na Božju sliku, sliku svoga Stvoritelja: „čovjek i ljepotom umjetničkih djela izražava istinu svoga odnosa s Bogom Stvoriteljem. Osim toga umjetnost nosi u sebi stanovitu sličnost s djelatnošću Božjom u stvorenomu, ukoliko se nadahnjuju istinom i ljubavlju prema bićima.“(KKC 2501) Za Tolkiena, mitotvorstvo je aktivnost proizišla iz samoga Boga, a svojstvena je čovjekovoj naravi. Ljudska bića podstvaraju, a Bog je Stvoritelj svega postojećeg. Zato, samo je čovjek sposoban opažati i promišljati transcendentalnu ljepotu unutar stvorenog poretka. Budući da ljepota ima svoj izvor u vječnom-Bogu, tako i ljudsko stvaranje biva privučeno vječnim, tako što transcendentalna ljepota otkriva sebe ljudskom duhu koji je stvoren na Božju sliku. Stvaralačko djelo Boga pokreće čovječanstvo ka težnji prema istoj stvarateljskoj ljepoti, pa tako i mit nastoji ponovno stvoriti ljepotu beskonačnog, odražavajući Božju stvarateljsku aktivnost. Naravno, ne znači da svako pod-stvaranje odražava Božje stvaranje. Moć pod-stvaranja koju posjeduje čovječanstvo uvijek je pod utjecajem stvarateljskih nedostataka, poput ljudske sklonosti na grijeh. Podložnost Adamovom padu, u ljudskoj palosti zahvaća i njegovo stvaranje, pa tako i mitove za koje Tolkien ističe: „Nisu svi lijepi, pa čak ni zdravi“. Kao takvo ljudsko stvaranje je mješavina ljudske pokvarenosti i božanske ljepote. Zbog toga, ljepota u poganskim mitovima koja je često puta dirljiva i upečatljiva oslanja se na transcendentalnu ljepotu Božjeg stvaralačkog djela, iako je pogođena grijehom. Shodno tomu, Tolkien je započeo s poganskom ljepotom, na njoj se nadahnjivao, ali je s vremenom preoblikovao ljepotu antičkih mitova u vlastito razumijevanje stvarnosti, dajući joj transcendentalnost: „bogovi su postali Valari, Asgard je postao Valinor,

Atlantida je postala Númenor“. Dublje je proniknuo u kršćanstvo, tako što je razumijevao ljepotu koja u konačnici potječe od samoga Boga, a koja se očitovala kroz velike mitove antičkog svijeta. Ponovno je umjetnost vratio pravom značenju tako što je eliminirao zaslijepljenosti antičkih autora: „poimanje umjetnosti i čovjekova određenja kao nečeg što - nasuprot relativistima, subjektivistima, materijalistima - i kao pojedinačno i kao osjetilno i kao tvarno ima ujedno značenje objektivno utvrdivoga, vrijednosno-umnoga i nadosjetilno-duhovnoga, tj. kao nečega što ima dubljega, ljudsko-božanskog, egzistencijalno-esencijalnog smisla“³¹. Poganski autori su se isključivo oslanjali na vlastitu maštu u svojoj potrazi za božanskim, a moderni autori u stvaranje umjetnosti koja ostaje na površini. Tolkien se snažno suprotstavio kulturnim pokretima i strujanjima u 20. stoljeću koje su u svojim ideologijama zastupale odbacivanje metafizičke istine. Već se u djetinjstvu zanimao za prirodne znanosti, ali ga je mučio tobožnji prekid između duha i prirode. Zato, protivio se shvaćanju kako prirodni svijet obuhvaća cjelokupnu stvarnost, izostavljajući nematerijalni svijet. Ljudsko biće u svojoj nutrini čezne za stvarnošću koja nadilazi materiju. Ali ovo čeznuće nije bijeg od stvarnosti, jer ljepota priče može otkriti istinu o stvarnosti koja je inače izgubljena u svijetu industrijskog napretka, znanstvenog naturalizma, u kojem lijepo i transcendentno bivaju narušeni i izvučeni iz konteksta.³² Za Svjetski dan sredstava društvene komunikacije, papa Franjo naglašava važnost priča koje imaju svoju dubinu, one kojima istina i ljepota nisu zamračene „kulturom otkazivanja“ revidiranjem vlastitog identiteta i povijesti, iskrivljavanjem istine: „U dobu u kojem falsificiranje postaje sve sofisticiranije, dosežući eksponencijalne razine (deepfake), potrebna nam je mudrost kako bismo primali i stvarali lijepe, istinite i dobre priče. Potrebna nam je hrabrost da odbacimo one lažne i zle. Potrebni su nam strpljenje i razlučivanje da ponovo otkrijemo priče koje nam pomažu da ne izgubimo nit između mnogih današnjih razdora; priče koje otkrivaju istinu o nama samima“³³. Stvaranjem priča koje nadahnjuju brojne generacije čitatelja odgovorna je zadaća umjetnika, jer svojim stvaranjem utiskuju u riječ svjedočanstvo i iskustvo vjere, koja rezultira iskustvom ljepote, o čemu piše von Balthasar. Svaki je umjetnik Božjim darom suradnik u stvoriteljskom činu: „Jer Božji smo suradnici“(1. Kor 3, 9) te svojom maštom očituje ljepotu neizrecivoga: „Crkva treba umjetnost. Ona treba, zapravo, učiniti shvatljivim, štoviše - koliko je to moguće - očaravajućim svijet duha, nevidljivoga Boga“³⁴.

³¹ Rajmund Kupareo, *Um i umjetnost – Eseji*, Glas Koncila, Zagreb, 2007., str. 49-50.

³² Usp. L. Coutras, *Tolkien's Theology of Beauty - Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, str. 18-32.

³³ <https://www.bitno.net/vijesti/vatikan/papina-poruka-za-svjetski-dan-sredstava-drustvene-komunikacije/> (24. 3. 2023.)

³⁴ <https://www.matica.hr/vijenac/290/pismo-ivana-pavla-ii-umjetnicima-9077/> (24. 3. 2023.)

Ljepota materijalnog svijeta odražava transcendentalnu ljepotu, djelujući kao znak vječnosti, odnosno odraz Božanskog svjetla koje sjaji kroz materiju, prolaznost. Ljepota u sebi sadrži epifanijski misterij svega postojanja. Kroz ljepotu se doživljava svjetlost koja odsjeva misterij beskonačnog. Balthasar nastavlja promišljati o ljepoti, povezuje svjetlost sa „slavom“. U Svetom pismu sam Bog je slavan. Zato, iskusiti transcendentalnu ljepotu je naslutiti Božji sjaj. Također, samo stvaranje svjedoči o slavi Boga kao Stvoritelja.³⁵ Ljepota dobiva značenje više od same estetike i time se postavlja u duhovni red stvarnosti. Ona može biti izvor radosti i nadahnuća. Ima sposobnost uzdići ljudski duh, hrabriti srce i poticati ljubav prema stvorenju i Stvoritelju. Zbog svoje otvorenosti prema transcendentnom, prema višim duhovnim vrijednostima, vodi dušu prema iskustvu božanskog. Također, Balthasar smatra da ljepota ima sposobnost pobuditi duhovnu žeđ u ljudima te ih potaknuti na traženje istine i dobrote. Kroz iskustvo ljepote, ljudi mogu biti inspirirani ka usmjerenju prema višim vrijednostima, transcendentalnim idealima i moralnoj ispravnosti.

2. 2. Simbolika svjetla

U Tolkienovoj mitologiji svjetlo ima snažnu simboličku vrijednost te igra ključnu ulogu u razvoju priče već od samoga početka legendarija. Može se primijetiti da kontrast između svjetla i tame često služi kao pokretačka sila u priči. Sukob između svjetla i tame stvara napetost, potiče likove na akciju i omogućuje njihov rast i razvoj. Svjetlo na početku priče ima ključnu ulogu u postavljanju tonova, otkrivanju istine i pokretanju zapleta, simbolizira jasnoću, spoznaju, nadu i hrabrost te često postavlja temelje za kasniji tijek događaja u priči. Bez sumnje, simbolika svjetla u procesu stvaranja i njegova uloga u svijetu je tako drevna da nadilazi svako temeljito proučavanje. Svjetlost koja je utkana u tradiciju poganskih naroda i drevnih tekstova, imala je i osobni značaj za Tolkiena koji je u svjetlosti prepoznavao Božju prisutnost kako svjedoči jedno pismo upućeno svome sinu. Kako je upotrebljavao svjetlost u narativne svrhe, ona se preklapala s kršćanskim, ali i poganskim simbolizmom. Svjetlost u njegovoj mitologiji izražava brojne manifestacije dobrote, bilo da se radi o ljepoti, o svetosti, stvaranju ili životu. U svojoj prekrasnoj mitologiji stvaranja svijeta, opisuje boga Ilúvatara koji jedini posjeduje „neprolazni plamen“ kao stvarateljsku snagu koja stvara i održava sva bića u postojanju. Iz ovog „neprolaznog plamena“ koji je vizualiziran kao svjetlost, nastaje svijet. Ovaj živi plamen koji proizlazi iz boga postaje „srce svijeta“ koje prožima i podržava cjelovitost bića. Najslikovitije je opisana ova vječna svjetlost koja prosvjetljuje sva stvorenja kroz „Dva stabla“

³⁵ Usp. L. Coutras, *Tolkien's Theology of Beauty - Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, str. 145.

koja zrače svjetlošću, već od samih početaka stvorenog svijeta Arde.³⁶ Definirajuća značajka drevnoga raja je svjetlost koja je crpila snagu i život iz „Dva stabla“ iskonskog neokaljanog sjaja stvorene stvarnosti. Moguće je primijetiti paralelu između Tolkiena i Platona u pogledu transcendentnosti svjetla kao ontološkog izvora bića, baš kao i „neprolaznog plamena“ u Tolkienovoj mitologiji koji opskrbljuje cjelokupnu stvarnost. Kategorizacija bića i njihova dobrota određena je prema njihovoj udaljenosti i odnosu prema svjetlosti. Zanimljivo se Balthasar osvrće na Danteovu Božanstvenu komediju kada promišlja o značenju svjetlosti, gdje Dante opisuje Beatricinu svjetlost očiju kao odraz Božje transcendentnosti. Beatrice promatra Boga, a oči joj zrcale nebo. Svjetlost nečijeg bića je nastanjena u njemu, ali je istodobno biće osvijetljeno izvanjskim svjetlom. Na primjer, „Dva stabla“ dovode druga stvorenja do sjaja bića i punine života. Iako posjeduju ontološko svjetlo postojanja, bića bivaju osvijetljena svjetlom koje dolazi izvana: „svjetlo privlači svjetlo“. Tajanstvenost ontološkog svjetla praiskonskog svijeta seže sve do temelja stvorene stvarnosti, do Boga, te je nemoguće analizirati.

Tolkien je stvorio paralelu između svetosti i ljepote; „ljepota je sjaj svetosti“. U svojim djelima pokazuje kako ljepota i svetost imaju najveću moć u stvorenoj stvarnosti. U prikazu Valinora (zemlje besmrtnosti) gdje se ljepotu i svetost zastupa, svjetlost prožima sve što jest, do te mjere da su i najobičniji elementi prirode sveti. U ovom arhetipskom raji Valinoru, otkriva se da Tolkien unosi u stvaranje dimenziju svetosti. Stvaranje zorno odražava Stvoritelja, jer svjetlo bića zrcali sjaj svetosti koja proizlazi iz svjetla boga Ilúvatara. Osobine svetosti i ljepote najviše se ocrtava u vilenjacima koji su najljepši od svih bića. Oni predstavljaju najviše savršenstvo stvorenja, jer imaju prirodnu prožetost s onim što je sveto budući da nisu posrnuli u zlo. Tolkienov najraniji rječnik vilenjačkoj jezika opisuje vilenjake kako napuštaju besmrtnu zemlju Valinora kako bi poučavali ljude pjesmi i svetosti. U svojim ranijim verzijama tekstova koje su izmijenjene, Tolkien je otvoreno uključivao religijske izraze kao što su „svetac“ i „evanđelje“. Kasnije ovakve izraze mijenja u skladu s uvjerenjem da mit treba izbjegavati religijske reference. U prvom razdoblju Valinora pojavljuje se slika stvaranja u punini izvornog dizajna, gdje materijalna stvarnost zrači čistoćom svjetlosti bića koja su neokaljana zlom. U raspadanju prvotnog kozmičkog dizajna, pokvarenost i zlo postaju neizbježni. Čak i u Valinoru koji je od početka posvećen i besmrtn ulazi zlo i „Dva stabla“ postaju otrovana, pri čemu se njihov sjaj ugasio. Sva svjetlost nakon toga je nečista i smanjena. Stvaranje sada postaje smrtno

³⁶ Usp. L. Coutras, *Tolkien's Theology of Beauty - Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, str. 52-53.

i podložno propadanju.³⁷ Kada su vilenjaci u Tolkienovom svijetu počeli slušati Melkora kao vođu, njihove negativne karakteristike počele su rasti. Ovaj proces kulminirao je ubojstvom članova vilenjačke rase, što ima određene paralele s biblijskim mitom o Kainovom ubojstvu svog brata Abela. Iako je njihova odluka da napuste Valinor u početku bila vlastiti izbor, kao kazna za ove zločine, vilenjacima je zabranjen povratak, kao Adamu i Evi. Tolkien naglašava univerzalnost potencijalnog pada u zlo. Ovaj koncept primjenjuje na Valare, vilenjake i ljude, slično kao što se u Bibliji razmatra mogućnost pada anđela i ljudi. Ljudi nikada nisu imali priliku doživjeti svjetlost „Dva stabla“, već su bili ograničeni na slabiju svjetlost zaraženog sunca i mjeseca.

U Svetom pismu i Tolkienovoj mitologiji, prvo je stvoreno sveto svjetlo, koje dolazi izravno od Boga. Sveto pismo donosi: „I reče Bog: "Neka bude svjetlost!" I bi svjetlost“ (Post 1, 3), a mitologija pripovijeda o izvornom, neokaljanom svjetlu kroz oblik „Dva stabla“. Sunce i mjesec pojavljuju se neko vrijeme nakon prvotnog svetog svjetla. Tolkien jasno ističe da svjetlost sunca i mjeseca predstavlja umanjenu svjetlost u usporedbi sa sjajem „Dva stabla“. Ta svjetlost je obična, prirodna svjetlost koja se javlja tijekom dana i noći. Osim toga, nije čak ni čista svjetlost, jer su plod i cvijet koji su proizašli iz tog svjetla nosili mrlje Melkorovog zlog napada na „Dva stabla“. Nakon uništenja dva stabla i zamračenja besmrtnne zemlje Valinora, Vilenjaci i dalje percipiraju Valinor kao "apstraktno i simboličko mjesto svjetla". U ovoj kozmogoniji postoji značajna razlika u usporedbi s mnogim drugim mitovima o stvaranju. Sunce nije prikazano kao božanski simbol, već se smatra drugotnim, a izraz "svjetlost Sunca" (svijet pod suncem) postaje simbol za pali svijet. Izvješće o stvaranju sunca i mjeseca također je usklađeno s biblijskim narativom. Oni su stvoreni četvrtog dana stvaranja, nakon što je već bila prisutna svjetlost prvog dana. Stručnjaci za biblijske tekstove primjećuju da u Knjizi Postanka, sunce i mjesec, koji su imali važnu ulogu u drevnim bliskoistočnim poganskim vjerovanjima, čak nisu imenovani, ne ističe ih se i naglašava da su tu da služe čovječanstvu prema Božjem planu. Knjiga Propovjednika koristi izraz "pod suncem" kako bi ukazala na palo stvaranje i besmislenost svega što se događa u njemu „Vidjeh sve što se čini pod suncem: kakve li ispraznosti i puste tlapnje!“ (Prop 1, 14). Tolkienovo blagoslovljeno kraljevstvo, zajedno s opisima Novog Jeruzalema ili neba, ne ovisi o prisutnosti sunca ili mjeseca, jer je obasjano svjetlom koje je sveto i nadilazi potrebu za prirodnim svjetlom. Prorok Izaija donosi viziju preobraženog raja „Neće ti više sunce biti svjetlost danju nit` će ti svijetlit` mjesečina, nego će

³⁷ Usp. L. Coutras, *Tolkien's Theology of Beauty - Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, str. 55 – 58.

Jahve biti tvoje vječno svjetlo i tvoj će Bog biti tvoj sjaj“ (Iz 60, 19). Kao što postoje dvije vrste svjetla - sveto svjetlo i prirodno svjetlo, tako postoje i dva tipa tame: obična noćna tama i Melkorova sjena. Obična noćna tama nije potpuno mračna zahvaljujući zvijezdama. S druge strane, Melkorova sjena potpuno guši svu svjetlost i izaziva emocionalne i duhovne reakcije straha i očaja. Sam Melkor (Morgoth) opisan je kao anđeo koji pada u zlo i istovremeno silazi u tamu, kao da te opise možemo shvatiti i kao sinonime i kao simboličke prikaze, ali i doslovnu istinu. Tolkien opisuje zlo upravo preko tame: „sve dok ne ugledaju Tamu onkraj mraka, u koju nisu mogli prodrijeti, golemu ali daleku, kako se kreće na sjever velikom brzinom; i on shvati da je Melkor došao i otišao“³⁸. Sauron, jedan od anđela nižeg reda koji se pridružio njegovom padu, nastavio je djelo svoga gospodara i postao mračni neprijatelj Međuzemlja. U Svetom pismu, tama predstavlja zlo: „Bog je svjetlost i tame u njemu nema nikakve!“ (1. Iv 1, 5) i na drugom mjestu: „Svjetlost je došla na svijet, ali ljudi su više ljubili tamu nego svjetlost jer djela im bijahu zla“ (Iv 3, 19).

Jedan od razloga zašto "Gospodar prstenova" privlači mnoge čitatelje, očituje se u tome što je J.R.R. Tolkien koristio već postojeće simbole koje su čitatelji poznavali, a zatim ih pažljivo inkorporirao u svoj mitološki svijet na način koji im daje fizičku i duhovnu dimenziju. Na taj način, simboli dobivaju značajniju i konkretniju ulogu u percepciji suvremenih čitatelja, nego što to obično biva u drugim književnim djelima ili u svakodnevnom životu. Čitanje Tolkiena može pomoći kršćanskim čitateljima da osjete stvarnost svoje vjere s većim intenzitetom.³⁹

2. 3. Dar smrti

Dojmljiva i upečatljiva ideja Tolkienovih priča je promatranje smrti kao dara. On predočava smrt ljudi kao oslobođenje „od ciklusa svijeta“⁴⁰ za razliku od vilenjaka koji „traju dokle god traje svijet“⁴¹. Smrt je „Božja tajna o kojoj se ne zna ništa više nego da je „skriveno ono što je Bog namijenio ljudima“: to u besmrtnim vilenjacima budi tugu i zavist“⁴². Ljudska djeca žive kratki vijek i nisu vezana za zemlju, njihova srca traže odmor izvan svijeta, jer je „umrijeti dobitak“ (Fil 1, 21). Fiktivni bog Ilúvatar čovječanstvu daje dar smrti. Zapravo, ljudi nikada stvarno ne umiru, ako se pod „smrt“ gleda na potpuno uništenje osobe. Prvi ljudi,

³⁸ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, Lumen izdavaštvo d. o. o., Zagreb, 2018., str. 88.

³⁹ Susan Robbins, "The biblical symbol of light in JRR Tolkien's *The Silmarillion* and *The lord of the rings*." *Socialinių mokslų studijos* 9, no. 2 (2017.), str. 171-186.

⁴⁰ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 13.

⁴¹ Isto, str. 13.

⁴² Isto, str. 13.

Númenorejci, koji se pojavljuju u pripovijestima, prihvaćali su smrt kao neizbježnu, kao nešto prirodno čega se ne treba bojati. Širenjem zla u svijetu, ono što se promatralo kao dar, polako se miješa sa osjećajem straha. Neprijatelj svijeta bacio je svoju sjenu te zbunio ljude, izveo zlo iz dobra, strah iz nade. Neki su kraljevi slavnog Númenora⁴³ pokušali izbjeći smrt i počeli žudjeti za besmrtnošću. Njihova propast bila je ukorištena u želji za besmrtnošću, jer su mislili da besmrtnost leži u zemaljskoj stvarnosti, a ne u naravi samog bića. Tolkien je stavio naglasak na ljepotu smrtnosti, dok je besmrtnost imala svoje posljedice. Zaista, označiti smrt kao "dar" nije bila površinska izjava, već duboko razumijevanje ljudske egzistencije. Dao je svakoj rasi bića određeni raspon životne dobi. Kada se prekorači taj raspon, biće više ne pronalazi radost u životu i svijetu, samo postojanje mu postaje puki teret. Produženi život smrtniku donosi sve veće nezadovoljstvo, zato se o smrti razmišlja kao o nagradi. Tolkien ljudsku rasu gleda kao goste i strance u svijetu: „...zato se nazivaju gosti ili stranci. Smrt je njihova sudbina, Ilúvatarov dar, kojem će s protjecanjem Vremena pozavidjeti čak i Moći“⁴⁴. Čak će se i moćna besmrtna bića umoriti od svoje besmrtnosti, svijet će im postat nepodnošljiv i željet će umrijeti.⁴⁵

Iza imaginarnog svijeta Međuzemlja, stoji jasna kršćanska poruka o ljudskom prebivanju na svijetu: „prebivaju u vlastitoj domovini, ali kao hodočasnici, od svega su otcijepljeni kao stranci“ (KKC 2240). Smrtni ljudi moraju umrijeti i krenuti u nepoznato, ali to ne znači besmisao, nego novi život, kako je rekla sveta Terezija od Djeteta Isusa: „Ja ne umirem, ulazim u život“ (KKC 1011). Smrt tako postaje kamen temeljac Tolkienova književnog rada, a njegove riječi koje je izrekao u jednom intervjuu za BBC, zorno predočavaju njegovo bavljenje temom smrti: „Ako se stvarno spustite na bilo koju veliku priču koja zanima ljude, zadržavajući njihovu pozornost na duže vrijeme, priče su praktički uvijek...ljudske priče, ali uvijek govore o jednoj stvari, zar ne? Smrt. Neizbježnost smrti“⁴⁶. Tolkienov pogled na smrt upija i prelama ove stihove filozofa Boetija:

⁴³ Númenor- je bio jedno od najmoćnijih kraljevstava Drugog doba. Númenor je bilo kraljevstvo Dúnedaina ,smješteno na otoku u Velikom moru, između Međuzemlja i Amana. Otok Númenor imao je oblik petokrake zvijezde. Númenor je izmjena mita o Atlantidi u Tolkienovom legendariju. (<https://tolkiengateway.net/wiki/N%C3%BAmenor>) (30.8.2023.)

⁴⁴ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 54.

⁴⁵ Sterling, Grant C., "The Gift of Death": Tolkien's Philosophy of Mortality," *Mythlore: A Journal of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, Charles Williams, and Mythopoeic Literature*: Vol. 21: No. 4, Article 3. (1997.) str. 17-18.

⁴⁶ <https://www.youtube.com/watch?v=rre7zQGeldI&t=222s> (YouTube, 31.8.2023.)

„Sretne li ljudske smrti,
Koja se ne miješa u mladenačka ljeta,
A dolazi u žalosti, često dozivana.“⁴⁷

Njegova filozofska perspektiva o smrti gotovo je potpuno nespojiva s modernim stajalištima prisutnima u zapadnoj kulturi, koja je oblikovana pluralitetom relativističkih filozofija. U tim filozofskim strujanjima, koncept smrti često se percipira s distanciranjem i odbacivanjem, dok ne postoji struktura koja bi omogućila sagledavanje tog koncepta kao intrinzično pozitivne komponente. Ništa što se približi cjelovitijem promišljanju nije u stanju opstati u takvim okruženjima. Međutim, nismo stvoreni da se zadovoljavamo naracijama koje mogu biti ili odbijajuće i suvišne, ali bez svrhe, ili ugodne i zabavne, ali lišene dubokog smisla. Smrtonosno oštra radost i strašna bol tuge, opasno uzbuđenje čuđenja i ledeni strah od smrti - svi ovi ekstremi zahtijevaju dublju istinu. Ono što se izdvaja u Tolkienovim djelima jest njegova potpuna neokrznuta autentičnost, koja je ostala nedirnuta površnošću koja je zatrovala mnoge druge forme fikcije, fantastike i mainstream medija. Tolkien se neustrašivo suočava sa stvarnošću smrti, a izrazita suptilnost i obuhvatnost njegovog pristupa (ne zaboravljajući ni teološku dosljednost) otkrivaju njegovu istinsku genijalnost kao autora. Upravo zbog toga njegova djela crpe svoju dugotrajnu važnost i univerzalnu relevantnost.

Jedan od osnovnih dualizama koji tvori teološku osnovu Tolkienova Međuzemlja, odnosi se na unutarnji nesklad između koncepta smrtnosti i besmrtnosti. Permanentno prisutna konfliktna stanja unutar njegovog fiktivnog svijeta, proizlaze iz spoznaje ljudskih bića da su osuđena na smrt, nasuprot saznanju da Vilenjaci, njihova srodna bića, nisu podložna smrtnosti. Ova duboka disonanca, zapravo je osnovni uzrok razdvajanja ova dva tipa bića. Iako su oba podrijetlom iz Ilúvatarova uma, njihova sudbina izgleda toliko različito da to stvara jaz nesporednosti koji se otvara između njih. Analogno priči o Babilonskoj kuli, pitanje smrti postaje izvor neprekidne zbrke u njihovim međusobnim interakcijama.⁴⁸ Kroz postavljanje ovih dviju rasa u dinamički kontrastni odnos, Tolkienov pristup omogućava dubinsku analizu ljudske egzistencije putem istraživanja kompleksnih emocionalnih, psiholoških i filozofskih dimenzija koje oblikuju ljudsko stanje.

⁴⁷ Anicius Manlius Severinus Boethius, *Utjeha filozofije - Consolatio philosophiae*, Kršćanska sadašnjost, Dominikanska naklada istina, Zagreb, 2021. str. 36.

⁴⁸ Usp. Rebekah Hunt, *Beyond the Circles of the World: Death and the West in Tolkien's Middle-earth Legendarium*, *Mythmoot II: Back Again Proceedings of the 2nd Mythgard Institute Mythmoot Conference Center at the Maritime Institute*, Linthicum, Maryland December 13-15, 2013. str. 1-9.

Značajan segment američke popularne kulture potiče na ignoriranje same činjenice o postojanju smrti. Suvremena groblja često su skromna i ne privlače pozornost putem nadgrobnih spomenika. Hollywood uglavnom idealizira vizualne prikaze vječne mladosti i ljepote, dok starenje prikazuje kao nešto što se treba skrivati, a umiranje kao nešto sramotno. Čak i priče koje se čine kao da će se baviti smrću, često zamagljuju sam trenutak smrti kako bi se istaknuli senzacionalistički elementi života poslije smrti. Ponovno i ponovno, društvo stavlja smrt u drugi plan, negirajući njezinu snagu i portretirajući je kao neuspjeh. Kao posljedica toga, modernom društvu nedostaje konzistentna poruka o značenju smrti ili strategijama suočavanja s njom. U suvremenom svijetu uočava se potreba za pričama i možda čak mitovima koji se bave umiranjem, kako bi pružili smjernice za prikladno ponašanje i dostojanstveno suočavanje s ovim neizbježnim dijelom ljudskog iskustva. Tolkienova mitologija pruža odgovor na tu potrebu na jednostavan način. Dok mnogi autori oklijevaju suočiti se s temom smrti, Tolkienove priče hrabro se bave tim pitanjem. Kada likovi umiru u njegovim djelima, to se događa bez iluzija o čudesnom ozdravljenju u zadnji trenutak. Književnost bi trebala čitateljima predstaviti tipične situacije koje se ponavljaju kako bi ih pripremila za stvarni život. Tolkienov izmišljeni svijet nastao je prije svega kako bi pružio zadovoljstvo čitateljima i potaknuo njihovu maštu. Međutim, istovremeno nudi i mogućnost životnog iskustva i razumijevanja smrti, koja se obično izbjegava ili zaobilazi u razgovorima i kulturi, jer često izaziva strah i nelagodu. Kroz kontakt s umirućim likovima u Tolkienovim djelima, čitatelji se kontinuirano suočavaju s konceptom smrti. Tijekom tog procesa, oni imaju priliku eksperimentirati s različitim ulogama i razumjeti što je etički ili moralno ispravno u takvim trenucima. Ove lekcije mogu se zatim primijeniti na njihove vlastite živote. Na neki način, "Gospodar prstenova" najviše djeluje kao podsjetnik na važnost razumijevanja smrti, stvarnosti koja se zaboravlja u vremenima blagostanja i sreće.

Većina znanstvenika vjeruje da fantastična književnost ima funkciju mnemotehničkog sredstva, koji omogućuje obnavljanje ili izražavanje aspekata života, onih potisnutih ili zaboravljenih, koji putem fantastičnih slika pomažu povezivanju stvarnog s nepoznatim. Smrt je jedna od tih stvarnosti, istovremeno i stvarna i krajnje nepoznata. Radnja „Gospodara prstenova“ sažima i adaptira srednjovjekovne koncepcije "dobre" i "loše" smrti. Osnovna načela uključuju: idealnu smrt u prisutnosti prijatelja i obitelji, suočavanje sa smrću s nepokolebljivom hrabrošću kao oblikom najvišeg herojstva te vjerovanje da će čovjek nakon smrti pronaći radost. Veći dio dvadesetog stoljeća, ova uvjerenja promatrao je kao "alternativni" ili čak "opozicijski" stav u odnosu na prevladavajuću kulturu, ali sada se ova uvjerenja ponovno

nastoje afirmirati u popularnom razumijevanju smrti. Tolkienov rad usredotočuje se na sveopće znanje, usprkos rasprostranjenim mitovima, da će svaki čovjek dočekati smrt. Živjeti život temeljen na vjeri, vjerovati u stvari koje se ne mogu vidjeti, cijeliti slobodu, čast, ljubav i prijateljstvo iznad svega - to su ideali koji daju smisao i putokaz životu. Kakve god pogled čovjek imao, smrt nije kraj priče. Za likove u "Gospodaru prstenova", kao i za čitatelja, ono što dolazi nakon smrti ostaje tajna. Ono što oni imaju, pa i svaki čovjek, je nada.⁴⁹

3. DRAMA KOZMOGONIJE

Posljednje i temeljno poglavlje ovoga rada posvećeno je interpretaciji postanka svijeta na Tolkienov način, koji je u suglasju sa kršćanskom naukom o stvaranju. Naime, opisivanje fiktivnog svijeta „Međuzemlja“ i njegovih početaka objavljeno je u djelu „Silmarillion“. Tolkien na fantastičan način opisuje stvaranje koje je utemeljeno i nadahnuto na povijesnom kršćanskom mitu o stvaranju koji se nalazi na prvim stranicama Svetoga Pisma. U svome mitu o stvaranju svijeta, prikazuje Ilúvatara kao transcendentnog Stvoritelja i izvor svega bitka, duhovnog i materijalnog. Kombinira više pravaca u povijesti kršćanskog promatranja na postanak svijeta. U svojoj fiktivnoj i književnoj percepciji zrcali pogled Tome Akvinskog na stvaranje te pokušava čitatelju na zanimljiv način predočiti tajnu stvaralačkog djela kroz medij glazbe. Iščitavanjem prvih stranica Silmarilliona, na prvi pogled mogu se zamijetiti elementi gnostičkog kršćanstva u kojem Stvoritelj, Ilúvatar, stvara duhovnu rasu, odnosno anđeoska bića, dajući im moć da sudjeluju u oblikovanju stvorenoga. Odstupanjem od sklada jednoga od anđela, Melkora, naspram ostalih, opisuje se korijen zla i korupcije u materijalnom svijetu. Ovakav pogled podsjeća na gnostičko učenje o materijalnom svijetu kao inherentno zlom i pokvarenom koji je stvoren od manjih bogova. Međutim, Tolkien znatno odstupa od gnostičke odbojnosti prema materiji, zbog toga što „pod - stvaranje“ nižih bića funkcionira kao nadopuna Ilúvatarovu stvaralaštvu. Pokazuje kako je materija zapravo dobra, čime zadržava Stvoriteljevu dobrotu i suverenitet dok potvrđuje unutarnju vrijednost materijalnog svijeta. Iako se nije vodio strogo ortodoksnom teologijom u koncepciji stvaranja svijeta, samo bavljenje procesima stvaranja, otkriva njegov interes za kršćansku kozmologiju.⁵⁰

⁴⁹ Usp. Amy Amendt-Raduege „*The sweet and the bitter*“: *death and dying in J. R. R. Tolkien's The lord of the rings*, The Kent State University Press, Kent, Ohio, 2017., (scribd, ebook, str. 163 – 181.)

⁵⁰ Usp. L. Coutras, *Tolkien's Theology of Beauty - Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, str. 47 – 49.

3. 1. Ilúvatarov napjev

U svojem književnom stvaralaštvu, Tolkien kao vrhunski filolog i poznavatelj drevnih mitologija, istraživao je temu stvaranja kao nezaobilazni element dobre fabule ili kao motiv koji potiče radnju priče. Njegova zaokupljenost pitanjem odakle sve potječe i koja je svrha svega što postoji, trajat će kroz cijeli njegov život. Djelo „Silmarillion“ je njegovo životno djelo koje je stvarano gotovo pedeset godina, a kojeg nije uspio složiti u cjelinu za svoga života, što će posthumno učiniti njegov sin Christopher. Dugogodišnji prijatelj obitelji Tolkien, svećenik, isusovac Robert Murray⁵¹ rekao je: „U svim književnostima od nastanka svetih knjiga ljudskog roda sigurno nema gotovo nijednog mita o stvaranju koji bi bio jednak, po ljepoti i maštovitoj snazi, onome s kojim se susrećemo u Silmarillionu.“ Ovo važno djelo je zanemareno ili stavljeno u sjenu poznatih djela „Hobita“ i „Gospodara prstenova“ jer se često smatra teškim za čitanje zbog svoga stilskog izražavanja, koji je ponekad pomalo arhaičan, i zbog velikog broja likova, mjesta i događaja koji se u njemu spominju. Umjesto linearnog narativa s jasno definiranim likovima i zapletom, "Silmarillion" je zbirka kratkih priča, eseja i mitova koji pokrivaju tisućljeća povijesti izmišljenog svijeta Arde. Drugi razlog zbog kojeg je "Silmarillion" manje poznat je što je bilo teško za izdavače i urednike objaviti ga nakon Tolkienove smrti. Svoju popularnost prikupio je tako što je radio na svom opusu dugi niz godina, što se uočava u njegovim pismima, a rezultat toga je bio "Silmarillion" koji je napisan u različitim razdobljima i stilovima. Također, djelo pruža bolji uvid u Tolkienovu inspiraciju i utjecaje, uključujući skandinavsku mitologiju, keltske legende i kršćansku teologiju. Kao pobožni katolik, bio je upoznat sa Svetim Pismom, a kao filolog donekle je poznavao hebrejski jezik, a imao je izvrsno znanje iz klasičnih jezika. Rasi patuljaka u izmišljenom svijetu dao je jezik koji je modeliran prema semitskoj jezičnoj strukturi, a hebrejski mu je služio kao primarna inspiracija. Zanimljivo je uočiti paralelu između lutajućih patuljaka i Židova u dijaspori, oba naroda su prognani iz svoje domovine. Ova i mnoge druge reference ukazuju na otisak Tolkienovog religijskog predznanja u književni opus koji započinje mitom o stvaranju, baš kao prve stranice Svetoga Pisma.⁵²

⁵¹ Robert PR Murray, SJ - Studirao je na Sveučilištu Oxford gdje je diplomirao Literae Humaniores (koji se sastoji od grčkog i latinskog, a zatim filozofije). Dok je bio u Oxfordu primljen je u Rimokatoličku crkvu, a također je u Oxfordu započelo njegovo životno prijateljstvo s obitelji JRR Tolkiena (pomogao je u lektoriranju nacrtu Gospodara prstenova). Družbi Isusovoj pridružio se 1949. godine, a zaređen je deset godina kasnije, uz nastavak studija u Münsteru, nakon čega je uslijedio doktorat na Sveučilištu Gregoriana u Rimu.
<https://hugoye.bethmardutho.org/article/hv21n2obit-murray> (27. 4. 2023.)

⁵² Usp. Kevin R. Hensler, God and Ilúvatar: Tolkien's Use of Biblical Parallels and Tropes in His Cosmogony, Mythmoot II: Back Again, Proceedings of the 2nd Mythgard Institute Mythmoot, Conference Center at the Maritime Institute, Linthicum, Maryland, December 13-15, (2013.), str. 1-7.

Prema Ivanovom evanđelju na početku „bijaše Riječ“ (Iv 1, 1), tako je i Tolkien stavio Boga, Ilúvatar⁵³ na početku „bijaše Eru, Jedan Jedini, kojega na Ardi zovu Ilúvatar“⁵⁴ kao vrhovnog Stvoritelja. Postanak duhovnog i materijalnog svijeta „Međuzemlja“ opisan je u prvoj priči „Silmarilliona“ koja se naziva „Ainulindalë“. Prema Tolkienovoj mitologiji, Ilúvatar je prvo stvorio Ainure, za razliku od biblijskog izvještaja gdje Bog prvo stvara zemlju. Ipak, u Otkrivenju sveti pisac sugerira prethodno postojanje nebeskih bića još dok nije bila stvorena zemlja: „Zmaj uđe u rat i anđeli njegovi, ali ne nadvlada. I ne bijaše im više mjesta na nebu“ (Otk 12, 7-8). Ilúvatar svoje stvaranje započinje s Ainurima, koji su u mnogočemu slični kršćanskom konceptu anđela. Opisani su da proizlaze iz Stvoriteljeve misli, nazvani su Svetinjama koji su postojali prije nego bijaše stvoreno išta drugo. Poput kršćanskog Boga koji stvara slobodno bez korištenja postojeće materije: „Bog slobodno stvara iz ničega“ (KKC 296), tako i Ilúvatar koristi snagu unutar sebe kako bi stvorio inteligentna bića i cijeli svemir. Ilúvatar nije stvoren, jednostavno bijaše, on je vrhovno biće, jedini i istinit. Iako stvaranje od početka svoj izvor ima u Bogu, Bog traži suradnike. Premda posrednici igraju ulogu u stvaranju, to ne znači da demijurg stvara, jer Bog je i dalje krajnji izvor stvaranja, ne samo kao prvi uzrok. Poput kršćanskog Boga, Tolkien Ilúvataru pridaje osobinu sveznanja, koja ga nadvisuje nad svim stvorenjima. U Svetom Pismu kralj David i Knjiga Mudrosti svjedoče o Božjem sveznanju: „Riječ mi još nije na jezik došla, a ti, Jahve, sve već znaeš.“ (Ps 139, 4), „Jer ona sve zna i razumije“ (Mudr 9, 11). Sam Isus je podsjetio da Bog zna i prije nego se nešto dogodi, on proniče sve stvorenje: „Ta zna vaš Otac što vam treba i prije negoli ga zaištete“ (Mt 6, 8). Nijedno biće nije sveznajuće osim samoga Boga. Ilúvatar je dao mnogo darova i sposobnosti prvim bićima koja je stvorio Ainurima, ali im nije sve otkrio: „Ali ipak ima onoga što ne vide, niti samostalno, niti zajednički, jer Ilúvatar je jedino sebi razotkrio sve što sprema“⁵⁵. Njegovo sveznanje stoji u odnosu na svako vrijeme, jer je On: „Onaj koji jest i koji bijaše i koji dolazi“ (Otk 1, 8), a tako i postupke Ilúvataru nije moguće predvidjeti: „u svako doba događa se ponešto što je novo i ne može se predvidjeti, jer ne proizlazi iz prošlosti“⁵⁶. Kao što se može uočiti, Tolkien povezuje karakteristike kršćanskog Boga i stavlja ih u osobine moćnoga i jedinoga pravoga boga cijeloga fiktivnog svijeta, Ilúvataru.⁵⁷

⁵³ Ilúvatar, 'Otac-svega' (Q.) – Stvoritelj. Također se zove Eru, 'Jedan' (Sind.), (J. E. A. Tyler, *The complete tolkien companion*, Thomas dunne books, eBook edition: February 2014., str. 415.)

⁵⁴ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 27.

⁵⁵ Isto, str. 29.

⁵⁶ Isto, str. 29-30.

⁵⁷ Usp. Braman, Lori, "The Silmarillion: Tolkien's Guise for Christian Realism", *Senior Research Projects*. 50. (2003.) str. 6-11.

Zlo se pojavilo prije stvaranja svijeta. Nesklad u Tolkienovoj koncepciji stvaranja počinje se širiti preko najmoćnijeg „anđela“ Melkora koji upada u skladnu glazbu boga Ilúvatara. U početku su svi ainuri pjevali zajedno ili svaki sam jer su shvaćali samo onaj dio uma Ilúvatara iz kojega su potekli te su polako rasli u razumijevanju svoje braće. Svaki ainur slušajući drugoga, dolazio bi do dubljeg razumijevanja pjevanja, što je povećavalo sklad i harmoniju cijelog glazbenog djela, što ga je započeo bog Ilúvatar. Ilúvatar se obradovao njihovom pjevanju te ih je sve okupio kako bi im objavio moćnu Veliku glazbenu temu, otkrivajući im stvari veće i divnije, tako da je njegova slava i sjaj zadivila ainure koji su se poklonili moćnome Ilúvataru. Tolkienov koncept stvaranja zasniva se na temelju glazbe. Svakako, Tolkien nije bio prvi koji je utkao glazbu u stvaranje. Od Platona do Augustina, Boecija pa sve do Galilea, mislioci su teoretizirali o postanku svijeta i njegovih početaka, opisujući nebesko kretanje u glazbenim terminima. Ilúvatar oblikuje glazbu i daje joj "neprolazni plamen" ili život, što samo Bog može dati. Kad glazba dobije oblik, postaje Vizija, a zatim se pretvara u stvarnost. Ovdje Tolkien vješto inkorporira glazbu kao objekt i alat za jačanje veze između svijeta mašte i stvarnog svijeta. Bogati opis nebeskog pjevanja poziva čitatelja da osjeti veličanstvenu tajnu stvaranja, budeći u njemu maštu i osjećaj oduševljenosti nad uzvišenim glazbenim djelom. Na neki način kada čitatelj prestane biti zadivljen pričom stvaranja iz Knjige Postanka, onda Tolkien u *Silmarillionu* podsjeća na divno Božje stvaranje, oblikujući glazbeno iskustvo iz primarnog u sekundarni svijet. Priča *Ainulindalë* omogućuje mu da uvijek na svjež način cijeni veliko otajstvo stvorenosti. Ova pjesma na početku velikog legendarija neprekidno se proteže kroz daljnja razdoblja priče, gdje se likovi oslanjaju na glazbu iz prošlosti, kako bi opjevali nove pjesme koje im daju snagu u njihovim pothvatima. Ova neprekinuta nit glazbe poziva čitatelja da preispita svoj pogled na stvaranje, jer pjesme koje se ponavljaju i nove koje se tvore, pridonose Velikoj glazbi i procesu stvaranja koji je započeo Ilúvatar. Tako čitatelj spoznaje da je i on sudionik u stvaranju, jer Bog neprestano stvara i obnavlja (*creatio continua*). Tako se ova Velika glazba od početka svijeta nastavlja pjevati i boriti kako bi nadvladala disharmoniju zloga, dok sve ne postane „novo“ (Otk 21).⁵⁸

3. 2. „Jer ništa nije zlo u početku“

Kao posljedica slobodne volje i pobune protiv Boga nastaje zlo, grijeh koji stvorenje odvaja od Stvoritelja. Ono nije posljedica stvaranja, niti je Bog želio zlo. Sveti Augustin govori da sve što je stvoreno, odnosno sve što je biće je dobro, nije zlo u sebi. Ono je dobro jer postoji

⁵⁸ Usp. Denia, Carmen. “‘I Feel as If I Was inside a Song’: Creation and Music in the Thought of J. R. R. Tolkien.” *Institute of Sacred Music Colloquium*, Yale University, (2018.), str. 1-15.

i stvoreno je od Boga iz ničega, ali nije apsolutno već relativno dobro. Budući da je stvoreno iz ničega, sve stvoreno je promjenjivo. U svojem ontološkom ustroju, stvorena bića svoje ontološko podrijetlo imaju u Bogu, ali nisu proizašla iz njega, Bog ih je stvorio iz ničega. Kako su promjenjiva, stvorena bića se mogu narušavati, čime nastaje zlo kao manjak dobra. Dok je god biće, dobro nikada ne iščezava iz bića, nego se dinamikom razaranja oduzima savršenost koju je biće imalo na početku. Nevaljala volja biva uzrokom svakoga zla, a korijen joj se nalazi u napuštanju Boga kao najvišeg dobra. Ništa nije uzrok zle volje kod stvorenih bića, već sloboda koja čini da volja želi biti zla. Samosvijest koja se javlja kod prvih bića, Ainura, je takva da promatrajući najvišu mudrost, promatraju i sami sebe, tako što postaju svjesni da nisu Bog. Augustin smatra da zlo proizlazi iz oholosti duha koji se želi usporediti s Bogom i uživati u vlastitoj moći, što dovodi do udaljavanja od Boga i smanjenja duhovne veličine. S druge strane, duh koji sebe zanemaruje i posvećuje se Bogu, smatra se dobrim. Dakle, Augustin navodi da je zloća posljedica usmjerenja duha prema sebi, dok se dobrota temelji na usmjerenju prema Bogu. Anđeli po svojoj naravi nisu zli, jer je svaka narav dobra, ali neki su svojom voljom otpali od Višnjeg dobra i odlučili ne pridružiti se Bogu te su izabrali oholost, što ih je učinilo bijednima. Oni su blaženi kada se drže uz Boga. Đavao je nekada bio dobri anđeo kojeg je Bog stvorio, ali svojom voljom postao je zao. On se više sviđao sam sebi nego nepromjenjivom dobru, što znači da je napustio Boga i bio u samome sebi, što zapravo znači približavanje ništavilu. Samo priroda koja je stvorena iz ničega, što znači da je promjenjiva, može se izopačiti i otpasti od onoga što je dobro, što je nepromjenjivo, što jest.⁵⁹Ovo ništavilo pojavljuje se i u Tolkienovom legendariju, kao izraz smanjenja duhovne moći i udaljavanja od Stvoritelja, Melkora koji je prikazan kao antonim Lucifera.

U mitu o stvaranju „Međuzemlja“ i božanskih bića Ainura, pojavljuje se korijen zla. Tolkien svjedoči da njegova kozmogonija sadrži pad anđela „U ovoj kozmogoniji postoji posrnuće, koje bismo mogli nazvati posrnuće anđela“, a pojavljuje se prije nastanka vremena, odnosno povijesti „posrnu prije nego što njihova povijest može postati priča“⁶⁰. Pri opisivanju božanskih bića Ainura, koristi stupnjevitost u njihovu redu, kao što kršćanstvo opisuje korove anđela i njihove službe. Dijeli Ainure na Valare i Maiare, od kojih su Maiari u nižem stupnju „istog reda kao Valari, ali nižeg stupnja“⁶¹. Može se promatrati Valare kao arkandele, a Maiare

⁵⁹ Usp. Ivan Tadić, Augustinovo poimanje zla, *Filozofska istraživanja*, Vol. 24 No. 1, 2004.

⁶⁰ Humphrey Carpenter, *The letters of J. R. R. Tolkien*, pismo 131.

⁶¹ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 41.

kao obične anđele. Prvi antagonist u legendariju predstavljen je najmoćniji Valar, Melkor⁶². On nije zao od početka, niti je stvoren kao zlo biće, jer ne može potjecati od dobrog Boga. Lateranski sabor (1215.) kada govori o sotonu i njegovom otpadu kaže: “Đavla... i druge zle duhove stvorio je Bog kao dobre po naravi, ali su se sami učinili zlima”⁶³. No, sveznajući Bog ima znanje o postojanju mogućnosti samoga zla, kao mogućnosti protivljenja Njegovoj volji. Melkorova sklonost zlu proistječe iz njega samoga. Prilikom stvaranja novoga svijeta, Melkor se izdvajao od ostalih, želio je sam stvarati i postati bogom. Propast mu je proizišla iz vlastitog ponosa, kao kod Lucifera, i njegov pad obilježen je ponosom i častohlepljem te željom postati nešto više od Boga. Izdvajajući se od ostalih, radeći sve kao individua, Melkor biva istrgnut iz svoga reda, iz svoje stvorenosti. Jedan autor je rekao: „biti sam, znači pokvariti se samoćom“. Ova izjava ima duboko značenje i u kršćanskom poimanju zajedništva i odgovornosti za drugoga. Već na prvim stranicama Svetog Pisma, Bog govori „Nije dobro da čovjek bude sam“(Post 2, 18) te se tako ostvaruje Božja slika u čovjeku kao biću odnosa, usmjerenosti na drugo stvorenje. Kao što je kršćanski Bog u sebi odnos i darivanje, Trojstvo u jedinstvu, tako je i razumsko stvorenje poput anđela pozvano na jedinstvo, suradnju i ljubav. Jer ljubeći Boga kao svoga Tvorca i drugoga do sebe, osoba sebe ispunjava u potpunosti. Engleski pisac John Donne piše: „nitko nije stvoren sam za sebe. Svi smo dio kontinenta“, jer naše biti se ostvaruje u odnosu. Martin Buber će ovu misao temeljito razraditi u svojoj filozofiji dijaloznog principa Ja-Ti odnosa, u kojem se biće potpuno ostvaruje tek u bezrezervnoj otvorenosti drugome i tako postiže uzajamnost i prihvaćanje drugoga u njegovoj cjelovitosti. Sam u svojoj samoći, Melkor je „počeo smišljati vlastite misli koje nisu bile nalik mislima njegove braće“⁶⁴. Kada je upleo neke od misli koje su mu se javile u samoći, stvorio je nesklad te je druge Ainure pokolebao i uznemirio. Neki su Ainuri uhvatili njegovu melodiju i počeli svirati drugačije od Ilúvatarove zamisli, što je prvi pokazatelj širenja zla, odnosno slobodne volje.⁶⁵ Melkorova pohlepa i želja za pojačavanjem vlastite moći, dovodi ga do stida „Melkor se posrami, a iz srama proizađe tajni bijes“⁶⁶. Melkorov prvi grijeh nije samo čin slobodne volje, već izravno protivljenje volji svemogućeg Stvoritelja jer on „uvodi izmjene, a ne tumačenje uma Jednoga“.⁶⁷ Također, on

⁶² Melkor - ‘Onaj koji ustaje u moći’ (Q.; stariji oblik Melkórë). Melkor, jedini od Ainura, zavidio je svom Stvoritelju, želeći također biti obožavan i slavljen. (J. E. A. Tyler, *The Complete Tolkien Companion*, Macmillan Publishers, eBook edition: February 2014. str. 501.)

⁶³ <https://hkm.hr/duhovnost/sotona-kusa-svskog-covjeka-na-osoban-nacin-bira-najslabiju-tocku-i-precizno-udara-u-nju/> (19.5. 2023.)

⁶⁴ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 28.

⁶⁵ Usp. Hibbs, Pierce Taylor. “Meddling in the Mind of Melkor: The Silmarillion and the Nature of Sin.” VII: *Journal of the Marion E. Wade Center* 33 (2016), 41–56. <https://www.jstor.org/stable/48600491>.

⁶⁶ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 29.

⁶⁷ Humphrey Carpenter, *The letters of J. R. R. Tolkien*, pismo 212.

sam nije samo prvi antagonist, nego je odgovoran za svako drugo zlo koje će kasnije biti učinjeno, a sve zbog pobune i ljubomore protiv Stvoritelja koja se na isti način dogodila prvim ljudima, Adamu i Evi.⁶⁸ Opisivanjem prirode i ljepote stvorenoga, Tolkien nastoji izraziti dobrotu, dok zlo pokušava uništiti, pokvariti i razoriti ono što je lijepo. Ova napetost dobra i zla, uočava se u najranijim danima Arde kroz mit o stvaranju, gdje zlo degradira stvarateljske čine iskazujući destrukciju i uzurpaciju stvarateljske moći. No, unatoč negativnosti koja pokušava zatamiti dobrotu, nada u konačni poraz zla je prisutna kroz cijelu pripovijest Arde. Jer ne može postojati apsolutno zlo kako Tolkien kaže: „U svojoj priči ne bavim se Apsolutnim Zlom. Mislim da tako nešto ne postoji, budući da je to nula. Mislim da svako 'racionalno biće' ne može biti potpuno zlo“.⁶⁹ Neovisna i primarna je dobrota, ne zahtijeva nekakvu primjesu zla da bi postojala. Svako biće koje jest je dobro jer svoje podrijetlo ima od Boga, temelja i izvora cjelokupne stvarnosti. U prirodi, zlo bi se definiralo kao parazit koji ne može postojati bez dobra, ono je izopačenost onoga što jest. Peter Kreeft o zlu kao parazitu piše: „Kad god parazit uspije ubiti svog domaćina, ubija i sebe. Dakle, ako zlo uspije ubija i sebe.“ te nastavlja „zlo može postojati samo u nekom biću, a svo biće je ontološki dobro, dobro za nešto, na neki način poželjno“⁷⁰. Nakon njegove pobune protiv Stvoritelja, Melkor biva bačen na zemlju nazvanu Eä te „se više ne ubraja u Valare i njegovo ime se ne izgovara na Zemlji“⁷¹. Melkor se pretvorio u strašnog razoritelja stvorenog svijeta, donositelja velikih ratova, širitelja mržnje i nasilja. Na zemlji je nazvan Morgoth⁷².

Zlo koje je sišlo na zemlju postavlja vlastite zakone vladanja, odupire se Bogu te iz svoje umišljenosti i želje za neovisnošću ne želi služiti nikome. Karakteristika služenja je bitan koncept kršćanskog poziva na svetost. Preko proroka Malahije Bog govori narodu: „I tada ćete opet razlikovati pravednika od grešnika, onoga koji služi Bogu od onoga koji mu ne služi.“ U pustinji za vrijeme kušnje Isus podsjeća sotonu kome treba služiti: „Ta pisano je: Gospodinu, Bogu svom se klanjaj i njemu jedinom služi!“ (Mt 4,10) Izraz "služenje" u semitskom svijetu označavao je odnos između podanika i njihovih gospodara ili kraljeva. Taj odnos smatran je normalnim, nije bio ponižavajući. Dužnost podanika označavala je poslušnost svojem

⁶⁸ Usp. Pelc, Tomáš. "Tolkien's Understanding of Evil, Power, Deception, Destruction of Environment, and Rebellion against God as Evil in the Works of J. R. R. Tolkien, *Masaryk university*, (Brno 2020.), str. 16-22.

⁶⁹ Humphrey Carpenter, *The letters of J. R. R. Tolkien*, pismo 183.

⁷⁰ Peter J. Kreeft, *The Philosophy of Tolkien: The Worldview Behind The Lord of the Rings* (San Francisco: Ignatius Press, 2005), str. 176.

⁷¹ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 37.

⁷² Morgoth, 'Tamni neprijatelj [svijeta]' (Sind.) - ime koje je dao Fëanor iz Noldora, najstarijem i najvećem od Ainura, Melkoru (J. E. A. Tyler, *The Complete Tolkien Companion*, Macmillan Publishers, eBook edition: February 2014. str. 534.)

gospodaru. Iz tog razloga, pojam "služenje" također označava ovisnost o Bogu. Nadalje, služenje otkriva da čovjek, putem predanja samog sebe, kroz služenje Bogu i bližnjemu, postiže istinsko i autentično ostvarenje svoga bića.⁷³ Upravo se Tolkien koristi ovom važnom slikom služenja kako bi opisao zlo: „U svim postupcima Melkora-Morgotha na Ardi, u njegovim golemim djelima i lukavštinama, sudjelovao je Sauron, koji je bio nešto manje zao od svojega gospodara samo zato što je dugo služio drugoga, a ne sebe.“ Unatoč svom podčinjenom položaju, Sauron nije bio bez vlastite ambicije. Njegova vjernost Melkoru omogućila mu je pristup ogromnoj moći, što je učvrstilo njegovu vlastitu želju za dominacijom. Nakon pada Melkora, Sauron je preuzeo njegovu tamnu baštinu i postao novi gospodar tame u Međuzemlju. Time što je nastavio Melkorovu borbu za moć, Sauron je naslijedio njegov negativan utjecaj na svijet. Njegova vještina u zavođenju i manipulaciji dovela je do rata i patnje. Melkorove akcije unijele su mnogo patnje, razaranja i tuge u svijet. Stvorio je rase zlih bića, kao što su Balrozi i Sauron te je koristio svoju moć kako bi ovladao Međuzemljom. Njegova opsesija vlasti dovela je do dugotrajnih sukoba i ratova u mitološkoj povijesti. Iako je Melkor-Morgoth simbol zla i korupcije, Tolkien je i njega prikazao kao složenog lika. On nije bio zao na početku: „Jer ništa nije zlo u samome početku“⁷⁴. U njegovoj motivaciji mogu se uočiti tragovi njegove želje za stvaranjem i ljubavlju prema ljepoti: „Isprva je imao želju za Svjetlom, ali kad ga nije mogao posjedovati sam, spustio se kroz vatru i gnjev u veliki palež dolje u Tami“⁷⁵. No, ta ljubav je postajala izopačena i iskrivljena, te se pretvarala u želju za posjedovanjem i kontrolom, što ga na kraju odvodi u propast odnosno u Ništavilo. Tolkien osvjetljava poimanje zla kao lišavanje dobra, naslanjajući se na već spomenut Augustinov koncept zla u kojem se bića do te mjere narušavaju dinamikom razaranja da se udaljuju od početnog savršenstva. Augustin ističe kako više „nisu svjetlo u Gospodinu; postali su tama u sebi, lišeni sudjelovanja u vječnom svjetlu.“⁷⁶

3. 3. Briga za okoliš

Za Tolkiena ljepota je bila izvor inspiracije i očaravajući aspekt stvarnosti koji je imao duhovno značenje. Prisutnost Valara, božanskih bića koja su sudjelovala u stvaranju svijeta, te Maiara, nižih redova duhovnih bića, simbolizira ideju o božanskoj intervenciji i transcendenciji. To nam pokazuje da svijet nije slučajna slučajnost, već da postoji svrha i red u stvaranju. Ideja Stvoritelja Ilúvatara predstavlja nadnaravnu silu koja je nadahnula i oblikovala čitav svijet,

⁷³ Usp. Karlič, Ivan. "Kristologija služenja: kristološko utemeljenje kršćanskog služenja." *Bogoslovska smotra* 78, br. 3 (2008), str. 533-558. <https://hrcak.srce.hr/30907>

⁷⁴ J. R. R. Tolkien, *Gospodar Prstenova: Dio prvi - Prstenova družina*, Algoritam, Zagreb 2012., str. 316.

⁷⁵ J. R. R. Tolkien, *Silmarillion*, str. 43.

⁷⁶ Usp. Rouven J. Steeves, *Deadly Nothingness: A Meditation on Evil*, United States Air Force Academy, *Humanitas*, Volume XXI, Nos. 1 and 2, (2008.) str. 87-98.

stvarajući osjećaj divljenja prema čudesima prirode. Tolkien je svoje Međuzemlje smjestio u kvazi - srednjovjekovni svijet. Međuzemlje, zapravo, predstavlja zamišljeni ekvivalent našem svijetu, smješten tisućama godina unatrag, u mitsko doba gdje je "manje buke, a više zelenila", kako je opisano u prvom poglavlju "Hobita". Priroda u Tolkienovim djelima ima posebno mjesto. Knjige opisuju prekrasne krajolike, čarobne šume i rijeke koje posjeduju čaroliju i duhovnost. Priroda je više od okoliša; ona je partner u putovanjima likova, izvor mudrosti i mira, te podsjetnik na povezanost svih stvorenja s prirodnim svijetom jer „nije suvišno naglasiti kako je sve međusobno povezano“⁷⁷. Njegovi opisi prirode često su idilični, s prekrasnim pejzažima, bujnom vegetacijom i zračnom čistoćom koja očarava čitatelja. Ljepota prirode za njega je bila sveti dar koji je izražavao dublje istine o stvaranju, stvoritelju i ljubavi Božjoj prema svakom stvorenju. U Međuzemlju, sve vrste imaju svoje mjesto i svrhu, a njihova povezanost igra ključnu ulogu u spašavanju svijeta. Ova poruka o zajedništvu i brizi za druga bića ima snažan paralelizam s našim stvarnim svijetom, gdje je važno shvatiti da smo svi povezani i da naše postupke i odluke imaju posljedice na cijeli ekosustav. Dobri likovi u fantastičnom svijetu Međuzemlja uvijek su prikazani kao oni koji poštuju prirodu, dok je loši likovi zloupotrebljavaju i zanemaruju kako bi zadovoljili vlastitu pohlepu za moći. Međuzemlje obiluje likovima i antropomorfiziranim bićima, poglavito humanoidnim stablima koje je Tolkien nazvao „enti“. Oni su bića koja izražavaju duboku zabrinutost za uništavanje šuma. Enti čitatelju pružaju drugačiji pogled na prirodu, ističući vrijednost neuređenosti, odnosno izvornog ekosustava. Sveti Franjo je „tražio da se u samostanu uvijek ostavi dio vrta neobrađen, da u njemu raste poljsko cvijeće, kako bi oni koji bi mu se divili mogli uzdići misao Bogu, tvorcu tolike ljepote“⁷⁸. Povlaštena mjesta u čitavom fantastičnom svijetu su slobodna područja, predjeli koji su rijetko naseljeni ili potpuno nenaseljeni. Promatrajući iz suvremene perspektive, enti su snažno orijentirani protiv tehnologija u kojima se prirodni okoliš rasipnički koristi za vlastite prohtjeve. U modernim politikama čak i opravdana uporaba prirodnih bogatstava mora se mudro koristiti u nastojanju oko očuvanja ravnoteže među vrstama.⁷⁹ Kroz antropomorfizirane ente i njihovog vođu Drvobradaša, Tolkien daje glas prirodi koja piše vlastitu povijest u borbi protiv svojih tlačitelja. Oni ustaju protiv strojeva koji uništavaju njihov dom „...posljednji marš enta. Ali da smo ostali kod kuće skrštenih ruku, opet bi nas, kad-tad,

⁷⁷ Papa Franjo, *Laudato si. Enciklika o brizi za zajednički dom*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015. br. 138

⁷⁸ Isto, br. 12

⁷⁹ Usp. Matthew T, Dickerson and Jonathan Evans, "*Ents, Elves, and Eriador: The Environmental Vision of J.R.R. Tolkien*", *Environmental Sciences*. 6. The University Press of Kentucky, (ebook, 2006.), str. 119-140. (https://uknowledge.uky.edu/upk_environmental_sciences/6)

snašla propast. Možda ćemo pomoći drugim narodima prije nego što propadnemo⁸⁰. Gnjev drveća i njihova odmazda, remeti planove Sarumanove vojske i njegovih strojeva. Svjesni opasnosti koja je pred njima, enti ne čekaju besposleno svoju propast, nego uzvraćaju udarac. Pogledom današnjih ekologa, ovakav istup enta, mogao bi se protumačiti kao poticaj političarima i znanstvenicima oko aktivne borbe protiv uništavanja okoliša, prije nego se zemlja počne osvećivati.

Tolkienovo stvaranje idilične pokrajine Shirea odakle dolaze poznati hobiti, potvrđuje njegovu ekološku svijest i brigu za okoliš. Stvaranje ovo ruralnog kraja pokazuje povratak na selo, gdje je zemlja plodna i dobro obrađivana: „jer oni vole mir, tišinu i dobro obrađenu zemlju: najradije prebivaju u lijepu i uzornu seoskom predjelu⁸¹. Hobiti ne poznaju složeniju tehnologiju, kako naglašava Tolkien: „Ne razumiju niti su ikada razumjeli, pa nisu ni voljeli, strojeve složenije od kovačkog mijeha⁸². Oni uglavnom žive u poljoprivrednom društvu koji se ne služi tehnologijama, što ukazuje da više vole raditi svojim rukama. Svladali su vještinu sadnje i uzgajanja usjeva za proizvodnju različitog bilja, pa i onoga koji se koristi u pušenju lule. U širem smislu, upravljaju prirodom na miran način obrađujući zemlju i hraneći se njom. Vrlo su obiteljski orijentirani i sramežljivi prema velikim ljudima, ali i sumnjičavi prema nepoznatima. Tolkien je stvorio vrlo prirodan narod, pružajući slike prekrasnog krajolika, nalik onom prije industrijalizacije. Maštanje o naizgled netaknutom i savršenom društvu moglo bi se protumačiti kao Tolkienova vlastita predodžba savršenog društva i nostalgije za predmodernim svijetom. No, u vrijeme kada su pisane ove priče, slike agrarnog života bile su znatno romantizirane, sugerirajući težnju za povratkom na ideale prošloga stoljeća. Ove slike krajolika i mirnog života činile su opreku ratnim zbivanjima 20. stoljeća i posljedično poslijeratnim napetostima.

Živopisni prikaz uzvišene prirode i ljudi koji je njeguju, bio je kritika svjetskim zbivanjima i brzim promjenama koje su poremetile i razarale cijeli ekosustav. Papa Franjo u enciklici *Laudato si'* navodi: „Ta sestra jeca zbog zla koje joj nanosimo, zbog neodgovornog korištenja i zlouporabe dobara koje je Bog stavio u nju. Zbog toga se među najznanemarenije i najzlostavljanije siromašne ubraja naša potlačena i opustošena zemlja⁸³. Opisivanjem bujne vegetacije i raskošnog pejzaža, Tolkienova ekopoetika naglašava važnost brige o očuvanja

⁸⁰ J. R. R. Tolkien, *Gospodar Prstenova: Dio drugi – Dvije kule*, Algoritam, Zagreb 2002., str. 95.

⁸¹ J. R. R. Tolkien, *Gospodar Prstenova: Dio prvi - Prstenova družina*, str. 11.

⁸² Isto, str. 11.

⁸³ Papa Franjo, *Laudato si'. Enciklika o brizi za zajednički dom*, br. 2

prirode.⁸⁴ Kritizira tradicionalno shvaćanje upravljanja okolišem, prema kojem ljudi manipuliraju prirodnim resursima na inherentno antropocentričan način. Nasuprot antropocentričnom upravljanju, stavljen je naglasak na etiku odgovornog, skromnog i nesebičnog upravljanja. Svako uspješno ljudsko upravljanje propada, ako sustav stavlja ljude na prvo mjesto da bi ostvario vlastite ciljeve. Tolkien naglašava kako čovječanstvo nema monopol nad upravljanjem kozmosom, prikazuje prirodu koja upravlja, a ne čovječanstvo koje upravlja prirodom. Može se prigovoriti da je njegova etika utemeljena na animističkom panteizmu, jer prikazuje prirodu kao „previše“ živu, vrijednu i neovisnu. No, monoteistička etika percipira prirodu kao živu, zasnivajući se na ideji da je stvorenje odano svome Stvoritelju i da ga štuje. Bog ne vrednuje svijet isključivo zbog činjenice što ga je On stvorio, već na temelju prisutne kvalitete koja ima posebno značenje pred Bogom: vjernost Njemu. Ovo gledište ističe vezu između pažljivog Boga koji osluškuje potrebe stvorenja i brine se za njih te svijeta ispunjenog dubokim poštovanjem prema Božjoj veličini i zahvalnošću za Njegovu brižljivost. Ovakav prikaz rezultira slikom svijeta ispunjenog životom i emocijama, gdje sva stvorenja imaju svijest o Bogu, koji im daje svrhu. Potrebno je da čovječanstvo usvoji stav poniznosti, jer ne može sa sigurnošću znati, govore li druga bića glasovima koje jedino Bog može čuti.⁸⁵

⁸⁴ Usp. S. Lobo Jansson, *Lord of the Rings, Lord of Nature A postcolonial-ecocritical study of J.R.R Tolkien's The Lord of the Rings and its implications in the EFL classroom*, Master's thesis, Spring 18., str. 4-10, 16-32, 47-

⁸⁵ Usp. Parrila, Sofia. "All Worthy Things: The Personhood of Nature in J.R.R. Tolkien's Legendarium." *Mythlore* 40, no. 1 (2021.), str. 5–20. <https://www.jstor.org/stable/48659500>.

ZAKLJUČAK

J. R. R. Tolkien utemeljio je svoje djelo na dubokoj kršćanskoj vjeri i filozofiji. Njegova duboka pobožnost prema kršćanstvu prožimala je svaku stranicu njegovih djela, pa tako i njegovu stvaralačku filozofiju. Tolkien je vjerovao da je mitski govor, s bogatim unutarnjim svjetovima i slojevima, u službi istine. Vjerovao je da mitovi nisu samo izmišljene priče, već i način komuniciranja dubokih istina i moralnih pouka. Divna kršćanska vjera, utemeljena na katoličkoj tradiciji, bila je središnji dio njegove osobnosti i inspiracije. Mitski govor u njegovim djelima nije služio samo zabavi ili eskapizmu, već je bio alat za istraživanje dubokih pitanja ljudske egzistencije, duhovnosti i svrhe stvorenog. Pod-stvaranje kao koncept koji je Tolkien razvio, značajno je obogatio suvremeno razumijevanje umjetnosti i književnosti. On je vjerovao da pisci, umjetnici i stvaratelji, sudjeluju u stvaranju malih svjetova unutar većeg stvaranja, prepoznajući time da je Božja stvaralačka moć iznad svega.

Njegova filozofija pod-stvaranje poziva čitatelja na dublje razumijevanje i poštovanje umjetničkog stvaralaštva i Božjeg stvaranja. Pojam ljepote u kozmogonijskom stvaranju predstavlja izuzetno važan i duboko ukorijenjen aspekt u mnogim mitološkim i religijskim tradicijama te književnim djelima koja se bave stvaranjem svemira i svijeta. Analizom ljepote otkrivaju se složene filozofske i duhovne dimenzije koje oblikuju i jačaju maštu u doživljavanju kozmosa i njegove svrhe. U raznim mitološkim i religijskim pričama, ljepota se često poistovjećuje s aktom stvaranja. To je vidljivo u mnogim stvaralačkim pričama gdje bogovi, božanstva ili nadnaravna bića koriste svoju stvarateljsku moć kako bi oblikovali svemir i sve što ga ispunjava. Taj čin stvaranja često se opisuje kao čin čiste ljubavi i harmonije, gdje ljepota služi kao osnovni motiv stvaranja. Stvaranje često podrazumijeva stvaranje reda iz kaosa, i taj proces izdvajanja ljepote iz kaosa može se smatrati ključnim elementom mnogih mitova i religijskih vjerovanja. Ljepota u ovom kontekstu nije samo estetska; ona je poprilično povezana s moralnim i duhovnim vrijednostima. U pojedinim kozmogonijama, ljepota je temeljna karakteristika stvaratelja, koja se prenosi na sam svemir i sve što je unutar njega, što smo analizirali kroz fiktivnog boga Ilúvatara. Tolkien je uspio preokrenuti ustaljenu negativnu percepciju smrti i prepoznati je kao nešto što oblikuje ljudsku sudbinu i pruža joj dublje značenje. Ovaj koncept je produbio razumijevanje ljudske prirode i životne zbilje, dodajući slojevitost fantastičkim svjetovima i likovima u priči.

U Tolkienovim djelima, smrt nije kraj, već početak nečeg novog i nepoznatog. To se posebno ogleda u sudbini ljudi, kojima je darovana smrtnost. Dar smrti daje ljudima jedinstvenu

perspektivu. Potiče ih da cijene svaki trenutak života, da donose važne odluke i da žive punim plućima. Ovaj koncept, također ističe važnost prolaznosti i ograničenosti ljudskog života i služi kao sredstvo za postizanje vedrog promatranja bolesti i umiranja. Tolkien je prepoznao cjelovitije moralne i filozofske implikacije predloška smrti kao dara. Kroz svoje likove, čitateljima je predstavio inspirativne primjere kako živjeti hrabro i časno, unatoč ograničenom vijeku života. Iako smrt može biti gorka i tužna, ona je zapravo oslobađajuća i dobra.

Mitološka pripovijest na početku "Silmarilliona" predstavlja dojmljivu i složenu refleksiju o stvaranju svemira, u kojoj glazba služi kao temeljni alat za oblikovanje stvarnosti. Ova priča otvara duboka filozofska pitanja o prirodi stvaranja, harmonije, sudbine i uloge stvaratelja u procesu stvaranja svijeta. Napjev Iluvataru simbolizira sam akt stvaranja, gdje svaki ton, melodijski uzorak i harmonija pridonose izgradnji stvarnosti. Ovaj koncept naglašava kako kreativnost nije samo akt fizičkog stvaranja, već i duhovna snaga, koja oblikuje sudbine stvorenja. Likovi koji nastaju iz Iluvatarovog napjeva, poput Ainura i Valara, dobivaju svoje uloge i sudbine unutar stvorene stvarnosti. Analizirajući Iluvatarov napjev, otvorili smo vrata za promišljanje o prirodi umjetničkog stvaranja i širim značenjima koja se kriju u pozadini kozmičkog narativa. Veliki glazba postaje simbolom kreativnog izražavanja i kompleksnih utjecaja između stvoritelja, stvorenja i stvorenog svijeta. Mit o stvaranju predstavlja složenu Tolkienovu meditaciju o temi stvaranja i sudbine unutar fantastičnog svijeta, dok njegova umjetnička vizija snažno potiče maštu i ostavlja upečatljiv dojam njegove književne domišljatosti.

Izjava "Jer ništa nije zlo u početku" iz Tolkienova "Gospodara prstenova" odražava filozofsko razmišljanje o prirodi zla i njegovom razvoju u svijetu. Ovaj citat nagovješćuje da zlo nije prirodno stanje, niti je stvoreno, već proizlazi iz određenih okolnosti, izbora i djelovanja. Vizija zla u "Gospodaru prstenova" ukazuje na to da se većina negativnih sila i djela pojavljuje kao posljedica korupcije i ambicije. Tolkien sugerira da svako biće ima potencijal za dobro i zlo, a Božji dar slobodne volje, određuje put koji svako izabire. Melkorova preobrazba u Morgotha, tamnog gospodara i prvog velikog zla u Tolkienovom svijetu, prikazuje kako zlo može proizaći iz čežnje za vlašću i središnjim položajem. Njegovo zlo postupno je kontaminiralo svijet i privuklo mnogo bića na svoju stranu.

Tolkienova ekološka kritika, izražena kroz opise prekrasnih pejzaža, šuma, rijeka i planina, upućuje na duboko poštovanje i divljenje prema prirodi. Njegova predanost stvaranju zahtjevnih i živopisnih svjetova u djelima poput "Gospodara prstenova" i "Silmarilliona" naglašava važnost ravnoteže i harmonije između čovjeka i okoline. Kroz likove poput hobita i

vilenjaka, Tolkien ilustrira kako skladan odnos s prirodom može donijeti sreću i ispunjenje. Suprotno tome, njegova kritika negativnih sila, poput Sarumana i Saurona, koji iscrpljuju resurse i zlostavljaju prirodu u svojim težnjama za moći, upozorava nas na destruktivne posljedice nemarnog odnosa prema okolišu. Tolkienova ekološka poruka postaje posebno relevantna u današnjem svijetu, gdje se svijet suočava s izazovima očuvanja prirode i borbe protiv klimatskih promjena.

Tolkienova književna ostavština raskošna je riznica ozbiljnih filozofskih i teoloških razmatranja koja podupiru razmišljanje o temeljnim pitanjima ljudskog postojanja. Zanimljiva vizija stvaranja, smrti, zla i ekologije otvara vrata za širok spektar interpretacija i pruža inspiraciju za raznolika istraživanja, bilo da se radi o analizi konkretnih likova, epizoda ili detaljnijem istraživanju književnih utjecaja i filozofskih korijena. Zbog ograničenosti ovoga rada, teme koje su obrađene u ovom radu pružaju osnovne informacije velikog imaginarija. Istraživanje Tolkienove književnosti predstavlja trajni izazov za znanstvenike, književne analitičare i istraživače filozofskih i moralnih aspekata fantastike, pružajući neiscrpan izvor nadahnuća i refleksije u širem kontekstu književnog svijeta.

BIBLIOGRAFIJA

A) Izvori

Jeruzalemska biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2016.

Katekizam Katoličke Crkve, Hrvatska biskupska konferencija, Glas Koncila, Zagreb, 2016.

Papa Franjo, *Laudato si'*. Enciklika o brizi za zajednički dom, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 2015.

Papa Franjo, *Bog je mlad*, Verbum, Split, 2018. (ebook - scribd, str. 30)

B) Knjige

Amendt-Raduege, Amy, *The sweet and the bitter": death and dying in J. R. R. Tolkien's The lord of the rings*, The Kent State University Press, Kent, Ohio, 2017., (scribd - ebook)

Bertoglio Chiara, *Musical Scores and the Eternal Present: Theology, Time, and Tolkien*, Pickwick Publications, Eugene, Oregon, 2021, (ebook – scribd)

Boethius Anicius Manlius Severinus, *Utjeha filozofije-Consolatio philosophiae*, Kršćanska sadašnjost, Dominikanska naklada istina, Zagreb, 2021.

Carpenter Humphrey, *The letters of J. R. R. Tolkien*, New York, 2021.

Coutras Lisa, *Tolkien's Theology of Beauty - Majesty, Splendor, and Transcendence in Middle-earth*, Palgrave Macmillan, 2016.

Dickerson, Matthew T. and Evans, Jonathan, *"Ents, Elves, and Eriador: The Environmental Vision of J.R.R.Tolkien"*, The University Press of Kentucky Environmental Sciences. 6. (2006). (https://uknowledge.uky.edu/upk_environmental_sciences/6)

Karpenter Hamfri, *Tolkin, Dž, R. R., Biografija*, Hamfri Karpenter, Beograd, 2019.

Kreeft Peter J., *The philosophy of Tolkien - The Worldview Behind The Lord of the Rings*, Ignatius, San Francisco, 2005.

Kupareo Rajmund, *Um i umjetnost – Eseji*, Glas Koncila, Zagreb, 2007.

Menzies James, *True Myth - C. S. Lewis and Joseph Campbell on the Veracity of Christianity*, Pickwick Publications, Eugene, Oregon, 2014. (ebook – scribd)

Morrow Jeffrey L., *Seeking the Lord of Middle Earth- theological essays on J. R. R. Tolkien*, Cascade Books, Eugene, Oregon, 2017.

Tolkien J. R. R., *Gospodar Prstenova: Dio drugi – Dvije kule*, Algoritam, Zagreb 2002.

Tolkien J. R. R., *Gospodar Prstenova: Dio prvi - Prstenova družina*, Algoritam, Zagreb 2012.

Tolkien J. R. R., *Silmarillion*, Lumen izdavaštvo d. o. o., Zagreb, 2018.

Tyler J. E. A., *The complete tolkien companion*, Thomas dunne books, eBook edition: February 2014.

C) Članci

Avsenik Nabergoj, Irena. "Predmoderni filozofski pogledi na stvarnost i istinu u književnosti." *Synthesis philosophica*, vol. 28, br. 1-2, 2013. <https://hrcak.srce.hr/120142>

Braman, Lori, "The Silmarillion: Tolkien's Guise for Christian Realism" (2003). *Senior Research Projects*. 50.

Denia, Carmen. "‘I Feel as If I Was inside a Song’: Creation and Music in the Thought of J. R. R. Tolkien." Institute of Sacred Music Colloquium, Yale University, 2018.

Đurđević Miloš, "Mit kao metafora." *Čemu*, vol. IV, br. 9, 1997. <https://hrcak.srce.hr/61700>.

Hendrickson Aldean B., *True Myth: Tolkien's Catholic Imagination*, Ottawa Theology On Tap lecture series, 2011.

Hensler Kevin R., *God and Ilúvatar: Tolkien's Use of Biblical Parallels and Tropes in His Cosmogony*, Mythmoot II: Back Again, Proceedings of the 2nd Mythgard Institute Mythmoot, Conference Center at the Maritime Institute, Linthicum, Maryland, December 13-15, 2013.

Hibbs Pierce Taylor, *Meddling in the Mind of Melkor: The Silmarillion and the Nature of Sin* (VII 2016.)

Hiley, M. (2004). *Stolen Language, Cosmic Models: Myth and Mythology in Tolkien*, *MFS Modern Fiction Studies*, 50(4) <https://doi.org/10.1353/MFS.2005.0003>

Hunt Rebekah, *Beyond the Circles of the World: Death and the West in Tolkien's Middle-earth Legendarium*, Mythmoot II: Back Again Proceedings of the 2nd Mythgard Institute Mythmoot Conference Center at the Maritime Institute, Linthicum, Maryland December 13-15, 2013.

Jansson S. Lobo, *Lord of the Rings, Lord of Nature A postcolonial-ecocritical study of J.R.R Tolkien's The Lord of the Rings and its implications in the EFL classroom*, Master's thesis, Spring 18

Karlič, Ivan. "Kristologija služenja: kristološko utemeljenje kršćanskog služenja." *Bogoslovska smotra* 78, br. 3 (2008.) <https://hrcak.srce.hr/30907>

Kyrmse, Ronald. "The Tridimensionality of Myth in Tolkien." *Academia Letters*, 2021. doi:10.20935/AL1052.

Oslić, Josip. "Mit i kerigma. Pitanje demitologizacije k sebi dolazećega uma." *Bogoslovska smotra*, vol. 74, br. 3, 2004.

Parrila, Sofia. "All Worthy Things: The Personhood of Nature in J.R.R. Tolkien's Legendarium." *Mythlore* 40, no. 1 (2021.) <https://www.jstor.org/stable/48659500>.

Pelc Tomáš. "Tolkien's Understanding of Evil, Power, Deception, Destruction of Environment, and Rebellion against God as Evil in the Works of J. R. R. Tolkien, Masaryk university (Brno 2020.) https://www.academia.edu/46171671/Tolkiens_Understanding_of_Evil

Rouven J. Steeves, *Deadly Nothingness: A Meditation on Evil*, United States Air Force Academy, *Humanitas*, Volume XXI, Nos. 1 and 2, 2008.

Sterling, Grant C. (1997) "'The Gift of Death': Tolkien's Philosophy of Mortality," *Mythlore: A Journal of J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis, Charles Williams, and Mythopoeic Literature*: Vol. 21: No. 4, Article 3.

Tadić Ivan, *Augustinovo poimanje zla, Filozofska istraživanja*, Vol. 24 No. 1, 2004.

Yohn María Del Rincón, *J.R.R. Tolkien's sub-creation theory: literary creativity as participation in the divine creation*, *Church, Communication and Culture*, (2021.)

D) Web mjesta

BBC Archive, 1968: *TOLKIEN on LORD OF THE RINGS | Release | Writers and Wordsmiths | BBC Archive*

<https://www.youtube.com/watch?v=rre7zQGcldI&t=222s> (YouTube, 31. 8. 2023.)

Kovačević Danko, *Kritike Križa života promašile su metu: Tolkien doista kroz svoja djela tka niti kršćanske Objave*, <https://www.bitno.net/kultura/j-r-r-tolkien-podstvaratelj-na-sliku-bozju-odgovor-na-kritiku/> (Pristupljeno 12. 10. 2022.)

Kovačević Danko, *Mitopeja – tvoja nova navika u službi Presvetog Imena?* <https://www.bitno.net/vjera/aktualnosti/mitopeja-tvoja-nova-navika-u-sluzbi-presvetog-imena/> (Pristupljeno 28. 2. 2023.)

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno: 9. 10. 2022. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=44025>

Hrvatska katolička mreža, Małgorzata Sołtyk *Milujcie się*, 3 (2017.), 52-54 <https://hkm.hr/duhovnost/sotona-kusa-svagog-covjeka-na-osoban-nacin-bira-najslabiju-tocku-i-precizno-udara-u-nju/> (Pristupljeno 19. 5. 2023.)

IKA, *Papina poruka za Svjetski dan sredstava društvene komunikacije* <https://www.bitno.net/vijesti/vatikan/papina-poruka-za-svjetski-dan-sredstava-drustvene-komunikacije/> (Pristupljeno 24. 3. 2023.)

Matica Hrvatska, Vijenac 290, *Pismo Ivana Pavla II umjetnicima* <https://www.matica.hr/vijenac/290/pismo-ivana-pavla-ii-umjetnicima-9077/> (Pristupljeno 6. 3. 2023.)

Sebastian P. Brock, University of Oxford, *In Memoriam: Robert P. R. Murray, S.J.* (8 June 1926 - 24 April 2018) <https://hugoye.bethmardutho.org/article/hv21n2obit-murray>

SVEUČILIŠTE U SPLITU
KATOLIČKI BOGOSLOVNI FAKULTET

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

kojom ja, Robert Pudar, kao pristupnik za stjecanje zvanja magistra teologije, izjavljujem da je ovaj diplomski rad rezultat isključivo mog vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima i oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije napisan na nedopušten način, odnosno da nije prepisan iz necitiranoga rada, pa tako ne krši ničija autorska prava. Također izjavljujem da nijedan dio ovoga diplomskog rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Split, 11. rujna 2023.

Potpis

SELECTED ASPECTS OF J. R. R. TOLKIEN'S CHRISTIAN COSMOGONY

Summary

Tolkien's cosmogonic approach, highlighted through the literary work "The Silmarillion" and other works, reveals the complexity and intensity of his philosophical vision of creation. He created his own mythological world, enriched with numerous characters, languages and myths. The concept of creation, expressed through Ilúvatar's Great Chant, explores the themes of creativity, harmony and destiny in the shaping of reality. This approach reveals how the process of creation is extremely connected to the moral and philosophical aspects of his works. He found his inspiration in the Catholic faith, as an important factor in personal development, which influenced his values and worldview, which was manifested in his literary achievements. In addition to being a writer, he was also an academic expert in two fields: philology and mythology. He used his knowledge and passion for these disciplines to enrich his literary world. An understanding of language and mythology further deepened his stories, providing powerful philosophical implications about human nature and creativity. Through this unique cosmogonic perspective, Tolkien left an indelible mark on the world of literature, encouraging readers to think more challengingly about the nature of creation, art and morality.

Key words: *Christianity, theology, philosophy, myth, sub-creation, beauty, art, death, creation, angels, evil, ecology.*